

शिक्षा लौगाक्षिमुनिप्रकृता ॥

॥ अथ संक्षेपतस्त्रैवर्ण्यानामाहिकं कर्म लिख्यते ॥

ब्राह्मे मुहूर्ते शयनतलादुत्थाय यथासम्भवं शुद्धिं विधा-
यासने चोपविश्य सहस्रारे यथामूर्तिं शशिवर्णं स्वं गुरुं
ध्यात्वा स्तुत्वा च, तदुक्तरीत्या स्वेष्टदेवीं ध्यात्वा स्तुत्वा च,
ब्राह्मं तेजो विधायिनीं गायत्रीं च ध्यात्वा स्तुत्वा, तत उत्थाय
बहिराहिकम् ॥ ॥

उपनीय गुरुः शिष्यं शिक्षयेच्छौचमादितः । आचारमग्नि-
कार्यं च सन्ध्योपासनमेव च ॥ प्रतिश्रयादक्षिणपश्चिमेन क्षिप्रं
गत्वा क्षेपमात्रं शरस्य । कृत्वा पुरीषं च शिरोवगुण्ठ्य नतु
स्पृशेज्जातु शिरः करेण ॥ शुष्कैस्तृणैर्वा काष्ठैर्वा पणैः पत्रद-
लेन वा । सुसंवृते प्रदेशे वा ह्यऽन्तर्धाय वसुन्धराम् ॥ ३ ॥
मूत्रोच्चारसमुत्सर्गं दिवा कुर्यादुदञ्चुखः । दक्षिणाभिमुखो रात्रौ
सन्ध्ययोश्च यथा दिवा ॥ ४ ॥ एकां लिङ्गे मृदं दद्याद्ग्रामहस्ते
तु मृत्रयम् । उभयोर्हस्तयोर्द्वे तु मूत्रशौचं प्रचक्षते ॥ ५ ॥
एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथा वामकरे दश । उभयोः सप्त
दातव्या मृदः शुद्धिमभीप्सिता ॥ ६ ॥ विप्रे गौरमृदः शौचे
क्षेत्रे रक्तास्तथैव च । हरिद्रवर्णा वैश्ये तु कृष्णाः स्त्रीशूद्रयोः
स्मृताः ॥ ७ ॥ नाहरेन्मृत्तिकां वप्रान्न कूलतसैकतात्तथा ।
नाशुकृष्टान्न वल्मीकात्पांसुलान्न च कर्दमात् ॥ ८ ॥ न मार्गा-
दूपराच्चैव शौचशिष्टां परस्य च । एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं
ब्रह्मचारिणाम् । त्रिगुणं तु वनस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणम्
॥ ९ ॥ कृत्वा मूत्रपुरीषे च खान्याचान्त उपस्पृशेत् । दिवा-

शौचस्य राज्यर्धं पथि पादो विधीयते । आर्त्तः कुर्याद्यथा-
शक्तिं स्वस्थः कुर्याद्यथोदितम् ॥ १० ॥ इति शौचशिक्षा ॥

उपनयनप्रभृति ब्रह्मचारी स्याः, मार्गवासाः स्याः, संह-
तकेशः स्याः, भैक्षाचर्यवृत्तिः स्याः, सशल्कदण्डः स्याः, सप्त-
मुञ्जां मेखलां धारयेः, न मधुमांसे अश्नीथाः, क्षारलवणवर्जी
स्याः, आचार्यस्याऽप्रतिकूलः स्याः, सर्वकार्याऽस्वतन्त्रः स्याः,
पूर्वोत्थायी स्याः, जघन्यसंवेशी स्याः, यन्त्रामुपेयात्तदसौ
दद्याः, बहूनां येन संयुक्तस्तदसौ दद्याः, न प्रविभजेः, नास्य
शय्यामाविशेः, न रथमारुहेः, न संवस्त्रयेथाः, सर्वाणि संस्पर्श-
कानि स्त्रीभिः सह वर्जयेः, न मुषितां प्रेक्षेः, न विहारार्थं
जल्पेः, न रुच्यर्थं किञ्चन धारयेथाः, न स्नायाः, उदकं-
वाभ्युपेयाः, यदि स्नायाः, दण्ड इवाप्सु परिप्लवेथाः, मुण्डो
भव, जटिलो भव, एकशिखी वा भव, सायंप्रातः सन्ध्यामु-
पासीथाः, तिष्ठेः पूर्वामासीथा उत्तराम्, “ॐ भूर्भुवः स्वः”
इत्युक्त्वा “ॐ तत्सवितु” रिति सावित्रीमनुब्रूयाः, प्रागस्तमयान्नि-
ष्क्रम्य समिध आहरेः “हरिणीर्ब्रह्मवर्चसकाम” इति श्रुतिः
सायं प्रातः सन्ध्यानिःसरणं कर्तव्यं, भैक्षाचरणं कर्तव्यं,
अग्नीन्धनं कर्तव्यं, सायमेवाग्निमिन्धीथा इत्येके । भैक्षस्याचरणे
दोषः पावकस्यासमिन्धने । सप्तरात्रमकृत्वैतदवकीर्णिव्रतं च-
रेत् ॥ सप्तागारं चरेद्भैक्षं स्वकर्म परिकीर्तयन् । तेभ्यो लब्धेन
भैक्षेण वर्तयेदेककालिकम् ॥ उपस्पर्शस्त्रिषवणमब्देन स विशु-
द्ध्यति ॥ कामावकीर्णोऽसि अवकीर्णोऽसि कामकामाय स्वाहा,
कामाभिद्रुग्धोऽस्म्यभिद्रुग्धोऽसि कामकामाय स्वाहा ॥ इति ॥

ब्रह्मचार्यसि, अपोशान, कर्म कुरु, दिवा मा स्वाप्सीः, वाचं
यच्छ, मा मलवद्वाससोऽद्राक्षीः, मा सम्भाषयेथाः, मलवद्वा-
ससो भवन्ति, उदकयासूतिकाश्वपाकाऽशुचयोऽन्त्यावसायिन
इति, न श्मशानं गच्छेः, न शवशरीरं पश्येः, अनातृणं शव-
शरीरं दृष्ट्वा त्रिरात्रमुपावसेः, न मधुमांसे प्राश्यालभ्य वा
शरीरं पुनर्व्रतमालभेथाः, यानि हविर्दूषणानि तानि भोजन-
दूषणानि, नोच्छिष्टं भुञ्जीथाः, नोच्छिष्टमन्यस्मै दद्याः, मा गुरु
भुञ्जीथाः, व्याधितविषयमेतत्, येनेच्छेतेन चिकित्सेत्,
“कामं गुरुच्छिष्टं भुञ्जीयादिति” ह्याचार्याः । न नक्तं भुञ्जीथाः,
उपज्वल्य वा भुञ्जीथाः, न मृन्मये भुञ्जीथाः, “न प्रतिस-
न्दद्या” इत्येके । स्थानासनं पर्वान्तेषूपवासः वाग्यमनं च,
कंचिदग्रयतं दृष्ट्वा प्राणायामैः स शुद्ध्यति, सन्दर्शने त्रयः
कार्याः, संव्याहृत्य तु सप्त, समासाद्य तु द्वादश, सर्वत्र ज्यो-
तिर्दर्शनमुदकोपस्पर्शनम्, “सूर्याचन्द्रमसौ गौराग्निर्ब्राह्मणः”
इत्येतानि पञ्च ज्योतींषि, एतेषामेकेनापि शुद्ध्यति, अवद्वं
मनो, दरिद्रं चक्षुः, सूर्यो ज्योतिषां श्रेष्ठो “दीक्षे! मा मा हिं-
सीः” इति सूर्यं दिवाऽग्निं रात्रौ, रेतसि स्कन्ने, पुनर्मा मैत्विन्द्रि-
यमिति जपेत् ॥ ॐ पुनर्मा मैत्विन्द्रियं पुनरायुः पुनर्भगः, पुन-
र्ब्रह्मणमैतु मां पुनर्द्रविणमैतु माम् । यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्क-
न्यदोषधीरद्यसरद्यदपस्तदहं पुनरादधे । यन्मे रेतः प्रसिच्यते
यन्म आजायते पुनः, यद्वा मे प्रतितिष्ठति, तेन माममृतं कुरु,
तेन सुप्रजसं कुरु ॥ “ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये०” इति
त्रिः पठेत् । इति व्रतशिक्षा ॥

ॐवैणवदण्डधारी स्याः, नित्यं छत्रधारी स्याः, अपन्थदायी स्याः, अदत्तहरणं प्रतिषिद्धम्, अपरया द्वारा निःसरणं प्र०, मलवद्वाससा सह सम्भाषा प्रतिषिद्धा, रजोवाससा सह शय्या प्र०, गुरोर्दुरुक्तवचनं प्रतिषिद्धम्, अस्थाने स्नयनं प्र०, सरणं प्र०, गायनं प्र०, नर्तनं प्र०, तस्य चेक्षणं प्र० ॥ वेदमनूच्यैकादशानुवाक्येनानुशास्ति, सत्यं वद, धर्मं चर, स्वाध्यायान्मा प्रमदः, आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः, सत्यान्न प्रमदितव्यं, धर्मान्न प्र०, यत्नान्न प्र०, कुशलान्न प्र०, स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्र०, यज्ञाद्देवपितृकार्येभ्यो न प्रमदितव्यम्, मातृदेवो भव, पितृदेवो भव, आचार्यदेवो भव, अतिथिदेवो भव, यान्यऽनवद्यानि कर्माणि तानि त्वया कर्तव्यानि, नो इतराणि । अथ यान्यस्माकं सुचरितानि तानि त्वया कर्तव्यानि, नो इतराणि । अथ ये के चासच्छ्रेयांसो ब्राह्मणा आगच्छेरंस्तेषां त्वयाऽसनेन प्रश्रयितव्यम् । श्रद्धया देयमश्रद्धया देयम्, संविदा देयमसंविदा देयम्, हियादेयं, भियादेयं, वित्यै देयमवित्यै देयम्भूत्यै देयमभूत्यै देयम् । अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा, वृत्तिविचिकित्सा वा स्यात्, ये तत्र ब्राह्मणाः सन्दर्शिनो युक्ता अयुक्ता अरुक्षा अलुब्धा धर्मकामा वा स्युः, यथा ते तत्र वर्तेरंस्तथा त्वं तत्र वर्तेथाः । एष आदेशः २ । एष उपदेशः २ । एषा वेदोपनिषत् २ । एतदनुशासनम् २ । एतदुपास्यम् २ इत्याचारशिक्षा ॥ इत्युक्तदिशाऽचरेत् ॥ काठगृह्ये त्वाचार्यलक्षणम् ॥ सत्यवाग्धृतिमान्दक्षः सर्वभूतदयापरः । आस्तिको वेदनिरतः शुचिराचार्य उच्यते ॥ अयमेवाचार्यः “उपनेता, गुरु,” इत्यादिपर्यायैर्व्यवहियते ॥

॥ इति शिक्षा लौगाक्षिमुनिप्रकृता ॥

अथ जन्मदिनपूज्याः षोडशोपचारैर्देवाः ॥ “अश्वत्थाम्ने
बलये व्यासाय हनुमते कृपाचार्याय मार्कण्डेयाय परशुरामाय
सप्तभ्यश्चिरजीविभ्यः प्रजापतिजन्मोत्सवदेवताभ्यः” इत्येता-
न्सम्पूज्य तिलगुडयुतं दधि पिबेत् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ मार्कण्डेय नम-
स्तेस्तु सप्तकल्पान्तजीवन । आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थं प्रसीद भगव-
न्मुने ॥ १ ॥ चिरजीवी यथा त्वं भोः श्रिया रूपेण सम्पदा ।
युक्तस्तथा कुरु त्वं मां व्यायुषा संयुतं मुने ॥ २ ॥ इति ॥

जन्माष्टमीदेवताः ॥ देवक्यै देव्यै यशोदायै रोहिण्यै
वसुदेवाय नन्दगोपाय बलभद्राय संकर्षणाय श्रीकृष्णाय गो-
पेभ्यः गोपीभ्यः गोपवालेभ्यः वृन्दावनवासिभ्यः कृष्णजन्मा-
ष्टमीपर्वदेवताभ्यः इति ॥ चन्द्रस्यार्घ्यदानमन्त्रः । क्षीरोदा-
र्णवसम्भूत ह्यत्रिनेत्रसमुद्भव । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं रोहिणी-
सहितः शशी ॥ रोहिणीसहित चन्द्रमः इदं तेऽर्घ्यम् ॥ २ ॥
ध्यानं ॥ तमद्भुतं बालकमम्बुजेक्षणं चतुर्भुजं शङ्खगदार्युदायुधम् ।
श्रीवत्सलक्ष्मं गलशोभिकौस्तुभं पीताम्बरं सान्द्रपयोदसौ-
भगम् ॥ १ ॥ महार्हवैडूर्यकिरीटकुण्डलत्विषा परिष्विक्तसहस्र-
कुन्तलम् । उद्दामकाञ्चयङ्गदकङ्कणादिभिर्विरोचमानं वसुदेवजं
भजे ॥ २ ॥ समाप्तम् ॥

अथ विष्णोर्जयस्तुतिः ॥ चामरस्तुतिश्च ॥

ॐ जय नारायण जय पुरुषोत्तम जय वामन कंसारे !
उद्धर मामसुरेशविनाशिन् पतितोहं संसारे । घोरं हर मम
नरकरिपो केशव कल्मषभारं मामनुकम्पय दीनमनाथं कुरु
भवसागरपारम् ॥ १ ॥ जय जय देव जयासुरसूदन जय

केशव जय विष्णो, जय लक्ष्मीमुखकमलमधुव्रत जय दश-
 कन्धरजिष्णो । घोरं० ॥ २ ॥ त्वं जननी जनकः प्रभुर-
 च्युत त्वं पुत्रसुहृद्वनमित्रं, त्वं शरणं शरणागतवत्सल त्वं
 भवजलधिवहित्रम् । घोरं० ॥ ३ ॥ पुनरपि जननं पुनरपि
 मरणं पुनरपि गर्भनिवासं, सोढुमलं पुनरस्मिन्माधव मामुद्धर
 निजदासम् । घोरं० ॥ ४ ॥ जनकमुतापतिचरणपरायण-
 शङ्करमुनिवरगीतं, धारय मनसि कृष्ण पुरुषोत्तम वारय संसृ-
 तिभीतिम् ॥ घोरं० ॥ ५ ॥ यद्यपि सकलमहं कलयामि हरे
 नहि किमपि ससत्त्वं, तदपि न मुञ्चति मामिदमच्युत पुत्रक-
 लत्रममत्वम् ॥ घोरं० ॥ ६ ॥ इति विष्णोर्जयस्तुतिः ॥

अथ शिवचामरस्तुतिः ॥

ॐ व्याप्तचराचरभावविशेषं चिन्मयमेकमनन्तमनादिम् ।
 भैरवनाथमनाथशरण्यं तन्मयचित्ततया हृदि वन्दे ॥ १ ॥
 त्वन्मयमेतदशेषमिदानीं भाति मम त्वदनुग्रहशक्त्या । त्वं च
 महेश सदैव ममात्मा स्वात्ममयं मम तेन समस्तम् ॥ २ ॥
 स्वात्मनि विश्वगते त्वयि नाथे तेन न संसृतिभीतेः कथास्ति ।
 सत्स्वपि दुर्धरदुःखविमोहत्रासविधायिषु कर्मगणेषु ॥ ३ ॥
 अन्तक मां प्रति मा दृशमेनां क्रोधकरालतमां विदधीहि ।
 शङ्करसेवनचिन्तनधीरो भीषणभैरवशक्तिमयोस्मि ॥ ४ ॥
 इत्थमुपोदभवन्मयसंविद्दीधितिदारितभूरितमिस्रः । मृत्युयमा-
 न्तककर्मपिशाचैर्नाथ ! नमोस्तु न जातु विभेमि ॥ ५ ॥
 प्रोदितसत्यविवोधमरीचिप्रोक्षितविश्वपदार्थसतत्त्वः । भावप-
 राभृतनिर्भरपूर्णं त्वय्यहमात्मनि निर्वृतिमेमि ॥ ६ ॥ मानस-

गोचरमेति यदैव क्लेशदशास्तनुतापविधात्री । नाथ ! तदैव
मम त्वदभेदस्तोत्रपरामृतवृष्टिरुदेति ॥ ७ ॥ शङ्कर सत्यमिदं
व्रतदानस्नानतपो भवतापविनाशि । तावकशास्त्रपरामृतचिन्ता
सिध्यति चेतसि निर्वृतिधाराः ॥ ८ ॥ नृत्यति गायति हृष्यति
गाढं संविदियं मम भैरवनाथ । त्वां प्रियमाप्य सुदर्शनमेकं
दुर्लभमन्यजनैः समयज्ञम् ॥ ९ ॥ वसुरसपौषे कूर्णदशम्या-
मभिनवगुप्तः स्तवमिममकरोत् । येन विभुर्भवमरुसन्तापं शम-
यति झटिति जनस्य दयालुः ॥ १० ॥ इति अभिनवगुप्ताचार्यकृता
शिवचामरस्तुतिः (भैरवस्तुतिः) ॥

ॐ अतिभीषणकटुभाषणयमकिङ्करपटली, कृतताडनपरिपी-
डनमरणागमसमये । उमया सह मम चेतसि यमशासन निव-
सन् , शिवशङ्कर शिवशङ्कर हर मे हर दुरितम् ॥ १ ॥ अति-
दुर्नयचटुलेन्द्रियरिपुसञ्चयदलिते, पविकर्कशकटुजलिपतखल-
गर्हणचलिते । शिवया सह मम चेतसि शशिशेखर निवसन् ,
शिव० ॥ २ ॥ भवभञ्जन सुररञ्जन खलवञ्चन पुरहन्, दनु-
जान्तक मदनान्तक रविजान्तक भगवन् । गिरिजावर करुणा-
कर परमेश्वर भयहन्, शिव० ॥ ३ ॥ शक्रशासन कृतशासन
चतुराश्रमविषये कलिविग्रहभवदुर्ग्रहरिपुदुर्बलसमये । द्विजक्षत्रि-
यवनिताशिशुदरकम्पितहृदये, शिव० ॥ ४ ॥ भवसम्भवविविधा-
मयपरिपीडितवपुषं दयितात्मजममताभरकलुषीकृतहृदयम् ।
कुरु मां निजचरणार्चननिरतं भव सततं, शिवशङ्कर० ॥ ५ ॥
इति चामरार्थशिवस्तुतिः ॥

ॐत्रिपञ्चनयनं देवं जटामुकुटमण्डितम् । चन्द्रकोटि-
 प्रतीकाशं चन्द्रार्धकृतशेखरम् ॥ १ ॥ पञ्चवक्त्रं विशा-
 लाक्षं सर्पगोनासमण्डितम् । वृश्चिकैरग्निवर्णाभैर्हारेण तु वि-
 राजितम् ॥ २ ॥ कपालमालाभरणं खड्गखेटकधारिणम् ।
 पाशाङ्कुशधरं देवं शरहस्तं पिनाकिनम् ॥ ३ ॥ वरदाऽभय-
 हस्तं च मुण्डखट्वाङ्गधारिणम् । वीणाडमरुहस्तं च घण्टाहस्तं
 त्रिशूलिनम् ॥ ४ ॥ वज्रदण्डकृताटोपं परश्चायुधहस्तकम् ।
 मुद्रेण विचित्रेण धृतेन तु विराजितम् ॥ ५ ॥ सिंहचर्मप-
 रीधानं गजचर्मोत्तरीयकम् । अष्टादशभुजं देवं नीलकण्ठं
 सुतेजसम् ॥ ६ ॥ ऊर्ध्ववक्त्रं महेशानि स्फटिकाभं विचिन्त-
 येत् । आपीतं पूर्ववक्त्रं तु नीलोत्पलदलप्रभम् ॥ ७ ॥ दक्षिणं
 तु विजानीयाद्वामं चैव विचिन्तयेत् । दाडिमीकुसुमप्रख्यं
 कुङ्कुमोदकसन्निभम् ॥ ८ ॥ चन्द्रार्बुदप्रतीकाशं पश्चिमं तु
 विचिन्तयेत् । स्वच्छन्दभैरवं देवं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ९ ॥
 ध्यायेद्वै यस्तु युक्तात्मा क्षिप्रं सिद्ध्यति मानवः । पूर्वं या सा
 मया ख्याता अधोरा शक्तिरुत्तमा ॥ १० ॥ यादृशं भैरवं
 रूपं तस्यास्तादृशमेव हि । भैरवं पूजयित्वा तु तस्योत्सङ्ग-
 गतां सरेत् ॥ ११ ॥ ईषत्करालवदनां गम्भीरविपुलखनाम् ।
 प्रसन्नास्यां सदा ध्यायेत् भैरवीं विस्मितेक्षणाम् ॥ १२ ॥
 नौम्यहं तां परब्रह्ममहिषीं चित्स्वरूपिणीम् । चराचरस्वरूपेण
 संस्थितां भक्तवत्सलाम् ॥ १३ ॥ ॥ इति बहुरूपगर्भस्तोत्र-
 ध्यानं द्वितीयम् ॥

नित्यकर्मविधिः ।

अथ स्नानविधिः ।

श्रीगणेशाय नमः । अथ स्मृतस्नानमन्त्रः ॥ (मिट्टी खो-
दना ।) आक्रम्य वाजिन् पृथिवीमग्निमिच्छा रुचात्वम् । भूम्या
वृत्वायनो ब्रूहि, यतः खनेम ते वयम् ॥ अथ दन्तधावनम् ॥
(दातन करना ।) आयुर्वलं यशो वर्चः प्रजावृतिवस्त्रानि च ।
ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते ॥ अथ हस्तप्रक्षा-
लनम् ॥ (हाथ धोना ।) यो विश्वचक्षुरुत विश्वतोमुखो वि-
श्वतो हस्त उत विश्वतस्पात् । संवाहुभ्यां धमते संपतत्रैर्द्यावा-
पृथिवी जनयन्देव एकः ॥ अथ वामपादप्रक्षालनम् । (बाहे
पैर धोना ।) नमोऽस्त्वऽनन्ताय सहस्रमूर्तये सहस्रपादाक्षिशि-
रोरुवाहवे । सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते सहस्रकोटीयुगधारिणे
नमः ॥ अथ दक्षिणपादप्रक्षालनम् ॥ (दाहे पैर धोना ।) नमः
कमलनाभाय नमस्ते जलशायिने । नमस्ते केशवानन्त वासुदेव
नमोऽस्तु ते ॥ अथ मुखप्रक्षालनम् ॥ (मुंह धोना ।) गङ्गा-
प्रयागगयनैमिषपुष्करादितीर्थानि यानि भुवि सन्ति हरिप्रसा-
दात् । आयान्तु तानि करपद्मपुटे मदीये प्रक्षालयन्तु वदनस्य
निशाकलङ्कम् ॥ तीर्थे स्नेयं तीर्थमेव समानानां भवति मा-
नः । शंस्यो अरुरुपो धूर्तिः प्राणव्यत्यस्य रक्षणो ब्रह्मणस्पते ॥
अथ यज्ञसूत्रप्रक्षालनम् । (जबू धोना ।) ॐ गायत्र्यै नमः

ॐ भूर्भुवः स्वस्तस्वितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो
 नः प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ (गायत्रीमंत्र से ही शिखा भी धोना ।)
 गायत्र्यैव शिखामाबद्ध्य ॥ अथ यज्ञसूत्रधारणम् ॥ (यज्ञ-
 सूत्र गले में पाना) ॥ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं
 पुरस्तात् । आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं, यज्ञोपवीतं बलमस्तु
 तेजः ॥ यज्ञोपवीतमसि, यज्ञस्य त्वा, उपवीतेन उपनह्यामि ॥
 अथाचमनम् ॥ (अब आचमनकी विधान ।) कृत्वाऽलं पाद-
 शौचं विमलमऽथ जलं त्रिःपिवेदुन्मृजेद्विस्तर्जन्यऽङ्गुष्ठाभ्यां
 सजलमऽभिमृशेन्नासिकारन्ध्रयुग्मम् । अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां नय-
 नयुगलकं कर्णयुग्मं कनिष्ठाङ्गुष्ठाभ्यां नाभिदेशं हृदयमऽथ तले-
 नाऽङ्गुलीभिः शिरोऽसौ ॥ अथ प्राणायामः । ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः
 ॐ महः ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यं ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य

१ अच्छीतरह पैर धोकर. २ फिर सफा पानी. ३ तीनबार पीकर और दोबार बाहेतरफ संगलेकर छोडना. ४ बाहे हाथके भीच में रखे हुई पानी तर्जनी और अंगूठ से दोनो नश्रो को मलना. ५ अंगूठ और अनामिका से दो आंखों को मलना. ६ कनिष्ठा और अंगूठ से दो कानों को. ७ फिर नाभिस्थान और हृदय को हथेली से. ८ सब अङ्गुलियोंसे सिर और कन्दों को मलना ॥ ९ इह मन्त्र एकवार पडते पडते नाभिस्थान पर रक्तवर्ण ब्रह्मा के ध्यान समेत “पूरक” याने अंगूठ से दाहे नथन बान्ध के बाहे नथन से आहस्ता आहस्ता प्राण चडावना ॥ और दो बार पडते २ हृदयपर कृष्णवर्ण विष्णु के ध्यान समेत “कुम्भक” याने मा भाकय अङ्गुलियों से बाहे नथन भी बान्ध के प्राण बन्ध रखना ॥ और तीन बार पडते २ माथे पर श्वेतवर्ण शिव के ध्यान समेत “रेचक” याने अंगूठ उठाकर दाहे नथन से शनैः २ प्राण छोडना ॥ इह प्राणायाम की विधि है ।

धीमहि, धियो यो नः प्रचोदयात् ॐ आपोज्योतीरसोऽमृतं
 ब्रह्मभूर्भुवःस्वरोम् ॥ अथ नमस्कारः । (अब नमस्कार करना ।)
 ब्रह्मणोऽभ्यादयः नमो अग्नये अप्सुषदे नम इन्द्राय नमो वरु-
 णाय नमो वारुण्यै नमोऽपांपतये नमोऽग्न्यः । अथोपस्थानम् ।
 (उपस्थान करना) अबभृथे त्रिष्टुब्बरुणः । उरुं हि राजा वरुण-
 श्चकार सूर्याय पन्थामन्वेतवा उ । अपदे यादा प्रतिधातवे
 कुरुतापवक्ता हृदयाविधश्चित् । अथ जलं त्रिरावर्तयेत् (हाथों से
 पानी में तीनवार मण्डलकरना ।) “यमस्य राज्ञो जगती व-
 रुणः” । ये ते शतं वरुण ये सहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता
 महान्तः । तेभिर्नो देवः सविता बृहस्पतिर्विध्वेदेवा मरुतो
 मुञ्चन्तु स्वर्काः ॥ अथ वामभागे जलाञ्जलित्रयं क्षिपेत् ।
 [बाहे तरफ तीन जलाञ्जलि छोडना ।] निचाङ्कुणस्य शुनःशे-
 फस्य चापः । सुमित्रियान आपः ओषधयो भवन्तु दुर्मि-
 त्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्नान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ अथ नम-
 स्कारः (नमस्कार करना ।) यत्किंचेदं वरुण दैव्ये जनेऽभिद्रोहं
 मनुष्याश्चरामसि । अचित्ते यत्तव धर्माय योऽपि स मा नस्त-
 स्मादेनसो देव रीरिषः । अथ मृदो भागत्रयं कृत्वा, प्रथम-
 भागेऽङ्गुष्ठेन जलसेचनम् । [अब मिट्टीका तीन भाग करके पहले
 भाग पर पानी अंगूठ से छोडना ।] ॐ भूर्भुवःस्वस्तत्सवितुर्व-
 रेण्यं० ३ । अथ द्वितीयभागे जलसेचनम् । (दूसरे भागपर ।)
 “त्रितस्य महापाङ्क्तिरादित्याः” । आदित्या अब हि ख्याता
 दिक्कूलादिवस्पृशः सुतीर्थाः सर्वतो यथा । नुन्नोनेषया सुगम-
 नेहसो वऊतयः सुऊतयो वऊतयः । अथ तृतीयभागे जलसे-

चनम् । (तीसरे भागपर पानी छोडना ।) “मेधातिथेर्गायत्रं विष्णुः” । अतो देवा अवन्तु नो यतो विष्णुर्विचक्रमे । पृथिव्याः सप्तधामभिः ॥ अथ तृतीयांशमृदो भागचतुष्कं विधाय चतुर्दिक्षु क्षिपेत् । प्रथमं पूर्वे । (अब तीसरे भाग को और चार भाग करके, चार दिशाओं को नदी में छोडना । प्रथम पूर्वदिशा से छोडना ।) “भर्गस्य बृहती इन्द्रः” । यत इन्द्र भयामहे ततो नो अभयङ्कधि । मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतिभिर्विद्विपो विमृधो जहि । अथ दक्षिणे । (अब दखन से ।) “शासस्याऽनुष्टुभौ विमृध इन्द्रः” । स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी । वृपेन्द्रः पुर एतु नः सोमपा अभयङ्करः । अथ पश्चिमे । (पश्चिम से ।) विरक्षो विमृधो जहि विवृत्रस्य हनूरुज । विमन्युमिन्द्र वृत्रहन्नऽमित्रस्याभिदासतः । अथोत्तरे । (उत्तर से ।) “वसुक्रस्य त्रिष्टुबिन्द्रः” । इदं सुमे जरितरः चिकिद्धि प्रतीपं शापं नद्यो वहन्ति लोपाशाः सिंहं प्रत्य-
 श्रमत्स्याः क्रोष्टा वराहान्निरतत्थ कक्ष्यात् । अथ द्वितीयमृदा जलालोडितया नाभेरूर्ध्वं विशोधयेत् । (दूसरी मिट्टी पानीमें मल कर नाभिस्थान के उपर मलना ।) “यज्ञस्याऽनुष्टुप् मृत्तिका ।” अथक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे । उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना । मृत्तिके त्वां च गृह्णामि प्रजया च धनेन च । मृत्तिके ब्रह्मदत्तासि काश्य-
 पेनाभिमंत्रिता । मृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् । वाचा कृतं कर्मकृतं मनसा यत्तु चिन्तितम् । मृत्तिके देहि मे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् । त्वया हृतेन पापेन ब्रह्म-

लोकं ब्रजाम्यऽहम् ॥ (अब प्रथमांश को चार भाग करके । पहला भाग माथे को मलना ।) “कुत्सस्य रुद्रो जगती” । मा नस्तोके तनये मा न आयौ मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः । वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तो नमसा विधेम ते । अथ द्वितीयांशेन । (द्वितीय भागसे ।) ओंभूः ॐ-भुवः ॐस्वः । इति वामांसे । (इति बाहे कन्दे पर मलना ।) ॐमहः ॐजनः ॐतपः । इति दक्षिणांसे (इति दाहे कन्दे पर ।) ॐसत्यं इति हृदयेऽनुलिप्य । (इति छाते को मलना ।) अथ गोमयाम्भसा । (गोआ सहित पानी शरीरको मलना ।) अग्रमग्रं चरन्तीनामोषधीनां रसं वने । तासामृषभपत्नीनां पवित्रं कायशोधनम् ॥ त्वं मे रोगं च शोकं च पापं च नुद गोमय ॥ अथापमार्गेणाङ्गमङ्गमुपस्पृशेत् । (अपामार्ग हर एक अङ्ग को मलना ।) “सिन्धुद्वीपस्यानुष्टुप् अपामार्गः” अपा-घमपकिल्विषमपकृत्यमपोरपः । अपामार्ग त्वमसाकमप-दुःस्वप्न्यं सुव । अथ दूर्वया (हमीळ शरीर को मलना ।) “प्रजा-पतेरनुष्टुप् दूर्वा” ॥ काडात्काण्डात्प्ररोहन्ती परुषः परुषस्परि । एवा नो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च । या शतेन प्रतनोषि सहस्रेण विरोहसि । तस्यै ते देवीष्टके विधेम हविषा वयम् ॥ अथ दर्भाङ्कुरेण । (कुशाग्र शरीर को मलना ।) विरिञ्चिना सहोत्पन्न परमेष्ठिनिसर्गज । नुद पापानि सर्वाणि भव स्वस्तिकरो मम ॥ अथ नमस्कृत्य तीर्थान्सरेत् । (नमस्कार करके तीर्थोंका स्मरण करना ।) तीर्थस्यावाहनं कुर्यात्तत्प्रवक्ष्याम्यऽनन्तरम् । कुरुक्षेत्रं गया गंगा प्रभासं पुष्कराणि च ॥ तीर्थान्येतानि सर्वाणि स्नान-

काले भवन्तु मे । प्रपद्ये वरुणं देवमम्भसां पतिमूर्जितम् । याचितं देहि मे तीर्थं सर्वपापापनुत्तये । रुद्रान्प्रपद्ये वरदान्सर्वानऽऽप्सुषदस्त्वहम् । सर्वानऽऽप्सुषदश्चैव प्रपद्ये प्रणतः स्थितः । देवमऽप्सुषदं वह्निं प्रपद्येऽघनिस्तदनम् । आपः पुण्याः पवित्राश्च प्रपद्ये शरणं तथा । रुद्राश्चाग्निश्च सर्पाश्च वरुणस्त्वाप एव च । शमयन्त्वाशु मे पापं पुनन्वेते सदा मम । इत्येवमुक्त्वा कर्तव्यं ततः संमार्जनं जले । अथ जलाञ्जलिं तृतीयांशमृतसहितं गृहीत्वा प्रवाहान्तः क्षिपेत् । (अब तीसरा मिट्टी भाग पानी की अञ्जली में रखके संकल्प करके नदी में छोड़ना ।) अपां पतये विद्महे पाशपाणये धीमहि, तन्नो वरुणः प्रचोदयात् ३ ॥ ॐ तत्सद्ब्रह्माऽद्यतावत्तिथावद्याऽमुकमासस्यामुकपक्षस्य तिथावऽमुकायामाऽत्मनो वाङ्मनःकायोपार्जितपापनिवारणार्थं श्रीविष्णुप्रीत्यर्थममुकनद्याः प्रवाहे स्नानमऽहं करिष्ये ॐ कुरुष्व । अथ शिरसि जलमञ्जलिना क्षिपेत् । [सिर को अञ्जलीसे पानी फींकना ।] ॐ तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततम् ॥ तद्विप्रासो विपन्यवो जागृवांसः समिन्धते । विष्णोर्यत्परमं पदम् ॥ अथ शिरोमार्जयेत् । (सिर को छिटकाना ।) ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यम् । अथोपस्थानम् । (उपस्थान करना ।) ॐ हंसः शुचिपद्मसुरऽन्तरिक्षसद्गोता वेदिपदऽतिथिर्दुरोणसत् । नृपद्वरसदृतसद्योमसदऽञ्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतम् । अथ तर्पणम् । (पानी छोड़ना ।) ॐ नमो देवेभ्यः । (गले में यज्ञसूत्र रख के ।) कण्ठोपवीती । स्वाहा ऋषिभ्यः (बाहे तरफ यज्ञसूत्र

रख के ।) अपसव्येन । स्वधा पितृभ्यः (दाहे तरफ यज्ञसूत्र रख के ।) सव्येन । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं ब्रह्माण्डं सचराचरं जगत्तृप्यतु तृप्यतु तृप्यतु एवमस्तु । अथ परिशिष्टमृदा तिलकं कार्यम् । (चौथमा भाग से तिलक करना ।) यत्त्वगऽस्थिगतं पार्पं जन्मान्तरकृतं च यत् । तन्मे हरस्य कल्याणि मूर्ध्नि स्पर्शेन वैष्णवि । अथ वस्त्रधारणम् । (वस्त्र पहनना ।) युवा सुवासाः परिवीत आगात्स उच्छ्रेयान्भवति जायमानः । तन्धीरासः कवय उन्नयन्ति साध्यो मनसा देवयन्तः । अथ स्नानपट्टपीडनम् । (लंगूठी निचौडना ।) अस्मत्कुले तु ये जाता अपुत्रा गोत्रवर्जिताः । ते पिबन्तु मया दत्तं वस्त्रनिष्पीडनोदकम् ॥ इति स्नानविधिः ॥

अथ सन्ध्योपासना ।

अथ नमस्कारः । (नमस्कार करना ।) श्रीमहागायत्र्यै नमः सावित्र्यै नमः सरस्वत्यै नमः ॥ ॐ प्रणवस्य ऋषिर्ब्रह्मा, गायत्रं छन्द एव च । देवोऽग्निर्व्याहतिषुच, विनियोगः प्रकीर्तितः ॥ प्रजापतेर्व्याहृतयः, पूर्वस्य परमेष्ठिनः । व्यस्ताश्चैव समस्ताश्च, ब्राह्ममक्षरमोमिति ॥ व्याहृतीनां समस्तानां, दैवतं तु प्रजापतिः । व्यस्तानामयमग्निश्च, वायुः सूर्यश्च देवताः ॥ छन्दश्च व्याहृतीनामेकाक्षराणामुक्ताख्यं, द्व्यक्षराणामस्त्युक्ताख्यम् । विश्वामित्र ऋषिश्छन्दो, गायत्रं सविता तथा ॥ देवतोपनये जप्ये, गायत्र्या योग उच्यते । आवाहयामि गायत्रीं, सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ न गायत्र्याः परं जप्यं, न व्याहृतिसमं हुतम् । आगच्छ वरदे देवि, जप्ये मे

सन्निधौ भव ॥ गायन्तं त्रायसे यस्माद्गायत्री त्वं ततः स्मृता ।
 अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च बृहस्पत्याप एव च ॥ इन्द्रश्च विश्वेदेवाश्च
 देवताः समुदाहृताः । एवमार्पं छन्दो दैवतं, विनियोगं चाऽ-
 नुस्मृत्य ॥ गायत्र्या शिखामाऽब्रह्म, गायत्र्यैव समन्ततः ।
 आत्मनश्चापः परिक्षिप्य, प्राणायामं कुर्यात् ॥ अथाञ्जलिं
 कृत्वा । (अपने आपको छिड़के अञ्जलि करना ।) ओजोऽसीति
 गायत्रीमावाह्य देवानामार्पम् । ओजोऽसि सहोऽसि बलमऽसि
 भ्राजोऽसि देवानां धाम नामासि । विश्वमऽसि विश्वायुः सर्व-
 मऽसि सर्वायुरभिभूः । अथ प्राणायामः । (प्राणायाम का मंत्र ।)
 ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐमहः ॐजनः ॐतपः ॐसत्यं
 ॐतत्सवितुर्वरेण्यं, भर्गो देवस्य धीमहि, धियो यो नः
 प्रचोदयात् ॐ आपो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवःस्वरोम् ।
 अथ सायमाचमनत्रयम् । (सायं की तीन आचमन करना ।)
 ॐअग्निश्च मा मन्युश्च, मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः पापेभ्यो
 रक्षन्ताम् । यदऽह्ना पापमकार्षं, मनसा वाचा हस्ताभ्यां,
 पद्भ्यामुदरेण शिश्ना । अहस्तदऽवलुम्पतु, यत्किञ्चिदुरितं
 मयीदमहमापोऽमृतयोनौ सत्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥ प्रात-
 राचमनत्रयम् । (प्रातः की तीन आचमन ।) ॐसूर्यश्च मा
 मन्युश्च, मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः । पापेभ्यो रक्षन्ताम् ।
 यद्गात्र्या पापमकार्षं, मनसा वाचा हस्ताभ्यां, पद्भ्यामुदरेण
 शिश्ना । रात्रिस्तदऽवलुम्पतु, यत्किञ्चिदुरितं मयीदमहमापोऽमृ-
 तयोनौ सूर्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥ अथ मध्याह्ने आच-
 मनत्रयम् । (मध्याह्न की तीन आचमन ।) ॐआपः पुनन्तु

पृथिवीं, पृथिवी पूता पुनातु माम् । पुनातु ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्म
 पूतं पुनातु माम् ॥ यदुच्छिष्टमऽभोज्यं वा, यद्वा दुश्चरितं
 मम । सर्वं पुनन्तु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहं जुहोमि स्वाहा
 अथ मार्जनमंत्रः । आपो हिष्ठा मयोभुवस्तां न ऊर्जे दधात-
 न मैहे रणाय चक्षसे ॥ यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते
 हनः । उशतीरिव मातरः ॥ तस्मा अरंगमाम वो, र्यस्य क्षयाय
 जिन्वथ । आपो जनयथा च नः ॥ (छाते और सिरको फी
 मंत्र से छिडकना ।) हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका, यासु जातः
 कश्यपो यास्विन्द्रः । या अग्निं गर्भं दधिरे विरूपास्ता न आपः
 शंस्योना भवन्तु ॥ १ ॥ अयासां देवा दिवि कृण्वन्ति भक्ष्यं,
 या अन्तरिक्षे बहुधा भवन्ति । या० ॥ २ ॥ ॐयासां राजा
 वरुणो याति मध्ये, सत्याऽनृते अवपश्यञ्जनानाम् । या० ॥ ३ ॥
 ॐशिवेन मा चक्षुषा पश्यतापः शिवया तन्वोपस्पृशत त्वचं
 मे । मधुश्च्युतः शुचयो याः पावकास्ता न आपः शंस्योना
 भवन्तु ॥ ४ ॥ ॐशन्नो देवीरऽभीष्टय आपो भवन्तु पीतये,
 शंध्योरभिस्रवन्तु नः ॥ ५ ॥ ॐशन्न आपो धन्वन्याः, शन्नः
 सन्त्वऽनूपाः । शन्नः समुद्रिया न आपः शमुनः सन्तु
 कूपाः ॥ ६ ॥ आपो अस्मान्मातरः शुन्धयन्तु घृतेन मा घृतपाः
 पुनन्तु । विश्वं हि रिप्रं प्रवहन्तु देवीरुदिदाभ्यः शुचिरापूत
 एमि ॥ ७ ॥ इदमापः प्रवहत यत्किञ्चिदुरितं मयि । यद्वा-
 हमभिदद्रोह यद्वा शेष उतानृतम् ॥ ८ ॥ मुञ्चन्तु मा शपथ्या-

१ छाते को छिडकना. २ परों को. ३ सिर को. ४ छाते को. ५ पैरों को.
 ६ सिर को. ७ सिर को. ८ छाते को. ९ पैरों को.

दऽथो वारुण्यादुत । अथो यमस्य पङ्क्तीशात्सर्वसादेव किल्बि-
 षात् ॥९॥ यज्ञाग्रघत्सुप्तः पापमभिजगाम । सर्वसान्मा तस्मा-
 देनसः प्रमुञ्चतु ॥ १० ॥ दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य
 वाजिनः । सुरभि नो मुखाकरत्प्रण आयूंषि तारिषत् ॥ अथ
 वामभागे जलाञ्जलित्रयं क्षिपेत् । (बाहे तरफ तीन जलाञ्जलि
 स्रृंग के छोडना ।) ॐद्रुपदादिवोन्मुमुचानः, खिन्नः स्वात्वी
 मलादिव । पूतं पवित्रेणेवाऽज्यमापः शुन्धन्तु मैनसः ।
 अथ जलं त्रिरावर्तयेत् । (पानी में दोनो हाथों से तीन आवर्तन
 करना ।) ॐक्रतं च सत्यं चाभीद्वात्तपसोऽध्यजायत । ततो
 रात्रिरजायत, ततः समुद्रो अर्णवः ॥ समुद्रादऽर्णवादऽधि,
 संवत्सरो अजायत । अहोरात्राणि व्यदधद्विश्वस्य मिषतो वशी ॥
 सूर्याचन्द्रमसौ धाता, यथापूर्वमऽकल्पयत् । दिवं च पृथिवीं,
 चान्तरिक्षमथो स्वः । अथ शिरसि मार्जयेत् । (सिरको
 छिडकना ।) ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐमहः ॐजनः ॐतपः ॐस-
 त्यम् । अथाचमनत्रयम् । (तीन आचमन करना ।) ॐ अन्त-
 श्वरसि भूतेषु, गुहायां विश्वतो मुखः । त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कार,
 आपो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोम् । ततः प्राणायामः ॥
 अथ सूर्याभिमुखो गायत्र्याभिमन्त्रितांस्त्रीञ्जलाञ्जलीनुत्क्षिप्य-
 क्षिपेत् । (प्राणायाम करके सूर्यके संमुख गायत्रीके मन्त्रसे प्रदक्षिण
 करके तीन जलाञ्जलि उपर छोडना ।) ॐभूर्भुवःस्वस्तस्वितु० ३॥
 अथोपस्थानम् । (उपस्थान करना ।) ॐउद्वयन्तमसस्परि, ज्यो-
 तिष्पश्यन्त उत्तरम् । देवं देवत्रा सूर्यमऽगन्म ज्योतिरुत्तमम् ॥
 ॐउदुत्यं जातवेदसं, देवं वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय

सूर्यम् ॥ ॐ चित्रन्देवानामुदगादनीकं, चक्षुर्मित्रस्य वरुण-
 स्याऽग्रे । आ प्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं, सूर्य आत्मा जग-
 तस्तस्थुषश्च ॥ ॐ तच्चक्षुर्देवहितं, पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् । पश्येम
 शरदः शतं, जीवेम शरदः शतम् ॥ ॐ हंसः शुचिपदसुरऽन्त-
 रिक्षसद्गोता वेदिपदऽतिथिर्दुरोणसत् । नृषद्वरसदृतसद्योमसद-
 ऽञ्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतम् ॥ ॐ विभ्राड्वृहत्पिवतु,
 सोम्यं मध्वायुर्दधद्यज्ञपता अविहुतम् । वात जूतयो अभि-
 रक्षत्यात्मना, प्रजाः पिपतिं बहुधा विराजति ॥ अथ
 विष्णुं ध्यायन्पुरुषसूक्तं पठेत् । (विष्णु का ध्यान करना ।) ॐ
 आनुष्टुभस्य सूक्तस्य, त्रिष्टुवऽन्तस्य देवता । विश्वात्मा पुरुषः
 साक्षादपिर्नारायणः स्मृतः ॥ “ॐ पुरुषमेधाः पुरुषस्य नारा-
 यणस्यार्पम् ॥” ॐ सहस्रशीर्षाः पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
 स भूमिं विश्वतो बृत्वाऽत्यतिष्ठद्दशांगुलम् । पुरुष एवेदं सर्वं,
 यद्धूतं यच्च भव्यम् । उतामृतत्वस्थेऽशानो, यदऽन्नेनातिरोहति ॥
 एतावानऽस्य महिमाऽतो ज्यायांश्च पूरुषः । पादोऽस्य विश्वा
 भूतानि त्रिपादऽस्यामृतं दिवि ॥ त्रिपादूर्ध्वं उदैत्पुरुषः, पादो-
 ऽस्येहाभवत्पुनः । ततो विश्वं व्यक्रामत्साशनाऽनशने अभि ॥
 तस्माद्विराडऽजायत विराजो अधिपूरुषः । स जातो अत्यरि-
 च्यत पश्चाद्धूमिमऽथो पुरः ॥ यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमस्त-
 न्वत । वसन्तो अस्यासीदाज्यं, ग्रीष्म इध्मः शरद्विः ॥ तं यज्ञं
 बर्हिषि प्रौक्षन्पुरुषं जातमग्रतः । तेन देवा अयजन्त, साध्या
 ऋषयश्च ये ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः, संभृतं पृषदाज्यम् । पशू-
 स्तांश्चक्रे वायव्यानारण्यान्ग्राम्यांश्च ये ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत

ऋचः सामानि जज्ञिरे । छन्दांसि जज्ञिरे तस्माद्यजुस्तस्माद-
 ऽजायत ॥ तस्मादऽथा अजायन्त, ये के चोभयादतः । गावो
 ह जज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाता अजावयः ॥ यत्पुरुषं व्यदधुः,
 कतिधा व्यकल्पयन् । मुखं किमऽस्य कौ बाहू, का ऊरू पादा
 उच्येते ॥ ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्बाहू राजन्यः कृतः । ऊरू
 तदऽस्य यद्वैश्यः, पद्भ्यां शूद्रो अजायत ॥ चन्द्रमा मनसो
 जातश्चक्षोः सूर्यो अजायत । मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च, प्राणाद्वायुर-
 ऽजायत ॥ नाभ्या आसीदऽन्तरिक्षं, शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत ।
 पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथा लोकानऽकल्पयन् ॥ सप्तास्या-
 सन्परिधयस्त्रिः सप्त समिधः कृताः । देवा यद्यज्ञं तन्वाना,
 अवध्नन्पुरुषं पशुम् ॥ यज्ञेन यज्ञमऽयजन्त देवास्तानि धर्माणि
 प्रथमान्यासन् । ते ह नाकं महिमानः सचन्त, यत्र पूर्वं
 साध्याः सन्ति देवाः ॥ (संहारमुद्रा करके शिवका ध्यान
 करना ।) “ब्रह्मणस्त्रिष्टुप्मनः” । ॐ यज्जाग्रतो दूरमुदेति दैवं,
 तदु सुप्तस्य तथैवेति । दूरंगमं ज्योतिषां ज्योतिरेकं, तन्मे
 मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ येन कर्माण्यऽपसो मनीषिणो,
 यज्ञे कृण्वन्ति विदथेषु धीराः । यदपूर्वं यक्ष्मऽन्तः प्रजानां,
 तन्मे० ॥ यत्प्रज्ञानमुत चेतो धृतिश्च, यज्ज्योतिरन्तरमृतं प्र-
 जासु । यस्मान्न ऋते किञ्चन कर्म क्रियते, तन्मे० ॥ येनेदं
 भूतं भवनं भविष्यत्परिगृहीतमऽमृतेन सर्वम् । येन यज्ञस्तायते
 सप्तहोता, तन्मे० ॥ यस्मिन्नृचः साम यजूंषि यस्मिन्प्रतिष्ठिता
 रथनाभाविवाराः । यस्मिंश्चित्तं सर्वमोतं प्रजानां, तन्मे० ॥
 सुषारथिरश्वानिव यन्मनुष्यान्नेनीयतेऽभीशुभिर्वाजिन इव ।

हृत्प्रतिष्ठं यद्ऽजरं यविष्ठं, तन्मे० ॥ (उपस्थान करना ।) अथ
 य एष एतस्मिन्मण्डले, पुरुषो यथैष हिरण्यमयः पुरुषः । अथ
 य एष एतस्मिन्मण्डले, पुरुषोऽयमेव सोयं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषः ॥
 “शुक्रियं रुद्रस्य” । य उदगात्पुरस्तान्महतो अर्णवाद्भिभ्राज-
 मानः सरिरस्य मध्ये । स मामृषभो रोहिताक्षः, सूर्यो विप-
 श्विन्मनसा पुनातु । यद्ब्रह्माऽवादिष्म तन्मा मा हिंसीत्सूर्याय
 विभ्राजाय वै नमो नमः ॥ (न्यास करना ।) अ नाभौ ।
 उ हृदि । म शिरसि ॥ भूः पादयोः । भुवः हृदि । स्वः
 शिरसि ॥ ॐभूः अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । भुवः तर्जनीभ्यां नमः ।
 स्वः मध्यमाभ्यां नमः । महः अनामिकाभ्यां नमः । जनः
 कनिष्ठिकाभ्यां नमः । तपः सत्यं करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥
 भूः पादयोः । भुवः जान्वोः । स्वः गुह्ये । महः नाभौ ।
 जनः हृदि । तपः कण्ठे । सत्यं शिरसि ॥ ॐभूः हृदयाय
 नमः । भुवः शिरसे स्वाहा । स्वः शिखायै वषट् । महः
 कवचाय हुँ । जनः नेत्राभ्यां वौषट् । तपः सत्यमऽस्त्राय
 फट् ॥ तत्सवितुरङ्गुष्ठाभ्यां नमः । वरेण्यं तर्जनीभ्यां नमः ।
 भर्गो देवस्य मध्यमाभ्यां नमः । धीमहि अनामिकाभ्यां नमः ।
 धियो योनः कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॥ प्रचोदयात् करतलकरपृ-
 ष्ठाभ्यां नमः ॥ तत्पादयोः । सवितुर्जान्वोः । वरेण्यं कट्यां ।
 भर्गो नाभौ । देवस्य हृदये । धीमहि कण्ठे । धियो नासि-
 कायां । यश्चक्षुषे । नः ललाटे । प्रचोदयात् शिरसि ॥ तत्सवि-
 तुर्हृदयाय नमः । वरेण्यं शिरसे स्वाहा । भर्गो देवस्य शिखायै
 वषट् । धीमहि कवचाय हुँ । धियो योनः नेत्राभ्यां वौषट् ।

प्रचोदयादऽस्त्राय फट् ॥ ॐ आपःस्तनयोः । ज्योतिर्नेत्रयोः ।
 रसो मुखे । अमृतं ललाटे । ब्रह्मभूर्भुवः स्वरों शिरसि ॥ (मुद्रा
 करना ।) तत्समाय नमः । स संपुटाय नमः । वि वितताय
 नमः । तुर्विस्तीर्णाय नमः । व द्विमुखाय नमः । रे त्रिमुखाय
 नमः । ण्य चतुर्मुखाय नमः । अं पंचमुखाय नमः । भ षण्मु-
 खाय नमः । गो अधोमुखाय नमः । दे व्यापकाञ्जलये नमः ।
 व शकटाय नमः । स्य यमपाशाय नमः । धी ग्रन्थिकायै नमः ।
 म संमुखोन्मुखाय नमः । हि विलम्बाय नमः । धी मुष्टिकायै
 नमः । यो मीनाय नमः । यो कूर्माय नमः । नः वराहाय
 नमः । प्र सिंहाक्रान्ताय नमः । चो महाक्रान्ताय नमः । इ
 मुद्राय नमः । यात्पल्लवाय नमः ॥ (प्राणायाम करके संकल्प
 छोडना ।) अस्य श्री महागायत्रीशापोद्धारमन्त्रस्य विश्वामित्र ऋषिः,
 विष्टारपंक्तिगायत्रं छन्दः, सविता देवता शापोद्दारे विनि-
 योगः ॥ ॐ ब्रह्मणाग्निः संविदानो रक्षोहा बाधितामितः । अ-
 मीवायस्ते गर्भं दुर्नामा योनिमाशये १० “इति ऋग्वेदे” हिरण्य-
 गर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् । स दाधार
 पृथिवीं द्यामुतेमां कस्यै देवाय हविषा विधेम ॥ १० “इति यजु-
 र्वेदे” ॐ आवायव्य यावायव्या यान्योर्वायायवः ॐ हरोसि
 पाप्मानं मे विद्धि १० “इति सामवेदे” सुभद्रा पावनी सुधा
 गायत्री विश्वमेषजम् । विशापामेनां कृत्वा यथास्तं विपरीतन
 १० “इति अथर्ववेदे” । तत्सवितुरिति मन्त्रस्य, विश्वामित्र
 ऋषिः, गायत्रं छन्दः, सविता देवता, आत्मनो वाङ्मनः-

कायोपार्जितपापनिवारणार्थं नित्यकर्मनिमित्तं चतुर्वर्गसिद्ध्यर्थे
जपे विनियोगः ॥ मुक्ताविद्रुमहेमनीलधवलच्छायैर्मुखैस्त्रीक्ष्णैर्यु-
क्तामिन्दुनिबद्धरत्नमुकुटां, तत्त्वात्मवर्णात्मिकाम् । गायत्रीं वर-
दाभयाङ्कुशकरां, शूलं कपालं गुणं शङ्खं चक्रमथारविन्दुयुगलं
हस्तैर्वहन्तीं भजे ॥ ॐ हुं निवारभवध्वान्तध्वंसनैककृतेक्षणाम् ।
नौमि मोहविनाशाय भीतो ब्रह्मादिदेवताम् ॥ १ ॥ दुर्गतिं
हर मे देवि बहुजन्मशतार्जिताम् । प्राप्य कल्पतरुच्छायां कथं
सन्तप्यते जनैः ॥ २ ॥ पश्य मामाऽशु गायत्रि विभ्यतं स्नि-
ग्धचक्षुषा । न बालमऽवलं पुत्रं मुञ्चत्यग्रगमऽम्बिका ॥ ३ ॥
एहि मां पाणिपद्मेन देहि तूर्णं वरं शुभम् । महामोहाकुलं दीन-
मेहि मां स्पर्शं नित्यशः ॥ ४ ॥ मातः प्रतीक्षते नास्तौ यत्त-
दाशु प्रसीद मे । हित्वाऽक्षसूत्रं सावित्रि निर्विघ्नं पश्य मा-
मिह ॥ ५ ॥ शृण्वतो नाऽन्यकृत्यं स्यात्तत्त्वं परहितं कुरु ।
ब्रह्मविष्णुहराद्यास्त्वामाश्रयन्ति सुरेश्वरि ॥ ६ ॥ आगच्छ वरदे
देवि, व्यक्षरे ब्रह्मवादिनि । गायत्रि च्छन्दसां मातर्ब्रह्मयोने
नमोऽस्तु ते ३ ॥ ओंकारं पूर्वमुच्चार्य व्याहृतीस्तदनन्तरम् ।
गायत्रीं प्रणवं चान्ते जप एवमुदाहृतम् । ॐ भूर्भुवः स्वस्त-
त्सवितुर्वरेण्यं, भर्गो देवस्य धीमहि, धियो यो नः प्रचोदयादों
१०८ ॥ सुरभिर्ज्ञानचक्रे च योनिः कूर्मोऽथ पङ्कजम् । लिङ्गं
निर्याणकं चैव ह्यष्टौ मुद्राः प्रकीर्तिताः ॥ दैशभिर्जन्मचरितं,
शतेन च पुरा कृतम् । त्रियुगोत्थं सहस्रेण, गायत्री हन्ति

१ महागायत्री का ध्यान करना. २ प्रार्थना करना. ३ मूलमन्त्र का उच्चार.
४ मूलमन्त्र. ५ आठ मुद्रा दिखाना. ६ प्राणायाम करके तर्पण करना.

किल्बिषम् ॥ देवा गातु श्रोत्रियाः, । देवा गातुविदो, गातुं
 विक्ता गातुमित मनसस्पत इमं देवयज्ञं स्वाहा, वाचे स्वाहा
 वाते धाः ॥ ॐ नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता, एतस्यां
 प्रतिवसन्ति, एताभ्यश्च वो नमः १ ॥ नमोऽवान्तरायै दिशे०
 नमो दक्षिणायै दि० नमोऽवान्तरायै दि० नमः प्रतीच्यै
 दि० नमोऽवान्तरायै दि० नम उदीच्यै दि० नमोऽर्वान्त-
 रायै दि० नम ऊर्ध्वायै दि० नमोऽधरायै दिशे याश्च देवता
 एतस्यां प्रतिवसन्ति एताभ्यश्च वो नमः ॥ ॐ नमो ब्रह्मणे
 नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः । नमो
 वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते कृणोमि ॥ इत्ये-
 तासामेव देवतानां सार्ष्टिं सायुज्यं सलोकतां सामीप्यमा-
 मोति । य एवं विद्वान् स्वाध्यायमधीते ॥ “ततो देवर्षिपि-
 तृतर्पणम्” (देवों का आवाहन करना ।) “गृत्समदस्य गायत्री”
 ॐ विश्वे देवास आगत शृणुता म इमं हवमिदं बर्हिर्नि-
 षीदत ॥ “इत्यावाह्य” तर्पण करना । ॐ ब्रह्मा तृप्यतां विष्णुः०
 रुद्रः० प्रजापतिः० देवास्तृप्यन्तां छन्दांसि तृ० वेदाः तृ०
 ऋषयः तृ० तपोधनाः तृ० आचार्याः तृ० गन्धर्वाः तृ०
 इतराचार्याः तृ० संवत्सराः सावयवाः तृप्यन्तां देव्यः तृ०
 अप्सरसः तृ० देवानुगाः तृ० नागाः तृ० सागराः तृ० पर्वताः
 तृ० सरितः तृ० मनुष्याः तृ० यक्षाः तृ० रक्षांसि तृ० पि-
 शाचाः तृ० सुपर्णाः तृ० भूतानि तृ० पशवः तृ० ओषधयः

१ दिशार्यों का प्रणाम करना, प्रथम पूर्व को. २ अग्निकोणको. ३ दक्षिण
 को. ४ नैऋत कोणको. ५ पश्चिम को. ६ वायव्य कोण को. ७ उत्तर को.
 ८ ईशानकोण को. ९ ऊपर को. १० नीचे को. ११ तर्पण करना.

तृ० वनस्पतयः तृ० भूतग्रामाश्चतुर्विधाः तृ० असुराः तृ०
 क्रूराः तृ० सर्पाः तृ० जम्बुकाः तृ० तरवः तृ० खगाः तृ०
 विद्याधराः तृ० वाय्वाधाराः तृ० जलाधाराः तृ० निराधाराः तृ०
 आकाशगामिनः तृ० पापधर्मरताः तृ० सर्वे देवास्तृ० सर्वे
 ग्रहास्तृप्यन्तां यमः तृप्यतां धर्मराजः तृ० मृत्युः तृ० अन्तकः
 तृ० वैवस्वतः तृ० कालः तृ० सर्वप्राणहरः तृ० औदुम्बरः तृ०
 नीलः तृ० दध्नः तृ० परमेष्ठी तृ० वृकोदरः तृ० भीमः तृ०
 चित्रः तृ० चित्रगुप्तः तृप्यताम् ॥ “कण्ठोपवीती ।” (गलेमें
 जजू रखके ऋषियोंका आवाहन करे) ॐ अग्निर्ऋषिः पवमानः
 पाञ्चजन्यः पुरोहितः । तमीमहे महागयम् ॥ [तर्पण करना]
 ओं सनकः तृप्यताम् २ सनन्दनः तृ० २ सनातनः तृ०
 २ सनत्कुमारः तृ० २ कपिलः तृ० २ आसुरिः तृ०
 २ वोढा तृ० २ पञ्चशिखः तृ० २ मरीचिः तृ० २
 अत्रिः तृ० २ अङ्गिराः तृ० २ पुलस्त्यः तृ० २ पुलहः
 तृ० २ क्रतुः तृ० २ प्रचेताः तृ० २ भृगुः तृ० २ वसिष्ठः
 तृ० २ नारदः तृप्यताम् २ ॥ [बाहे तर्फ जजू करके
 पितरों का ध्यान करना] “ततः प्राचीनावीती” ओं उशन्तस्त्वा
 हवामहे ह्युशन्तः समिधीमहि । उशन्नुशत आ वह पितृन्ह-
 विषे अत्तवे ॥ (तर्पण करना) ओं कव्यवाडनलः स्वधा नमः
 तृप्यताम् ३ सोमः स्व० ३ अर्यमा स्व० ३ यमः स्व० ३ अग्नि-
 ष्वात्ताः स्वधानमस्तृप्यन्ताम् ३ बर्हिषदः स्व० ३ हविष्मन्तः
 स्व० ३ सोमपाः स्व० ३ सुकालिनः स्व० ३ आज्यपाः स्व०
 ३ वसवः स्व० ३ रुद्राः स्व० ३ आदित्याः स्वधा नमः तृप्य-
 २ नि०

न्ताम् ३ ॥ “शङ्खस्य त्रिष्टुप् पितरः” उदीरतामवर उत्परास
उन्मध्यमाः पितरः सोम्यासः । असुं य ईयुरवृका ऋतज्ञास्ते
नोऽवन्तु पितरो हवेषु ॥ “यमस्य त्रिष्टुवऽङ्गिरसः” अङ्गिरसो
नः पितरो नवग्वा अथर्वाणो भृगवः सोम्यासः । तेषां वयं
सुमताँ यज्ञियानामपि भद्रे सौमनसे स्वाम ॥ आयन्तु नः पितरः
सोम्यासोऽग्निष्वात्ताः पथिभिर्देवयानैः । अस्मिन्यज्ञे स्वधया
मदन्तोऽधि ब्रुवन्तु तेऽवन्त्वस्मान् ॥ देवताभ्यः पितृभ्यश्च महा-
योगिभ्य एव च । नमः स्वधा च स्वाहा च नित्यमेव भव-
न्त्वह । अद्य तावत्तिथादित्यादि पिता स्वधा नमः तृप्यताम्
३ । ऊर्जं वहन्तीरमृतं घृतं मधु पयः कीलालं परिस्रुतम् ।
स्वधा स्य पितृन्मे तर्पयत ॥ पितृभ्यः स्वधाधिभ्यः स्वधा नमः
तृप्यतां ३ । पितामहेभ्यः स्व० । प्रपितामहेभ्यः स्व० । ओं
ये चेह पितरो ये च नेह याँश्च विद्म याँ उ च न प्रविद्म । त्वं
वेत्थ यतिते जातवेदः स्वधाभिर्यज्ञं सुकृतं जुपस्व ॥ पितामहः—
स्वधा नमः तृप्यताम् ३ । “नारायणस्यार्पम्” ओं मधु वाता
ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः । माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः ॥ १ ॥
मधु नक्तमुतोषसो मधुमत्पार्थिवं रजः । मधु द्यौरस्तु नः पिता
॥ २ ॥ मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमाँ अस्तु सूर्यः । माध्वीर्गावो
भवन्तु नः ॐ मधु ॥ ३ ॥ प्रपितामहः स्वधा नमः तृप्यताम् ३ ॥
ओं नमो वः पितरो मन्यवे नमो वः पितरः शुष्माय नमो वः
पितरो जीवाय नमो वः पितरो रसाय नमो वः पितरो बलाय
नमो वः पितरः क्रूराय नमो वः पितरः स्वधा वः पितरो येऽत्र
पितरः स्वधा यत्र यूयं स्थ सा युष्मासु तथा यूयं यथाभागं मा-

दयध्वं ये ह पितर ऊर्ग्यत्र वयं सः सास्मासु तस्यै वयं ज्योग्जी-
वन्तो भूयास ॥ माता-स्वधा नमः तृप्यताम् ३ । पितामही स्व०
प्रपितामही स्व० मातामहः स्व० प्रमातामहः स्व० वृद्धप्रमातामहः
स्व० मातामहीस्व० प्रमातामही स्व० वृद्धप्रमातामही स्व० “इत्थ-
मऽन्यान्सम्बन्धिनश्च तर्पयित्वा” (इसी तराह सब बान्धवोंकी तृप्ति
करके) मातृपक्ष्यास्तु ये केचिद्ये चान्ये पितृपक्षजाः । गुरुश्चगुरुव-
न्धूनां ये कुलेषु समुद्भवाः ॥ ये प्रेतभावमापन्ना ये चान्ये श्राद्धव-
र्जिताः । जलदानेन ते सर्वे लभन्तां तृप्तिमुत्तमाम् ॥ समस्तमाता-
पितृभ्यो द्वादशदेवताभ्यः पितृभ्यो हिमपानं स्वधा क्षीरपानं
स्वधा मधुपानं स्वधा तिलोदकं स्वधा उदकतर्पणं स्वधा हिमं २
रजतम् २ ॥ “सव्येन” वसन्ताय नमः ग्रीष्माय नमः वर्षाभ्यो
नमः शरदे नमः । हेमन्ताय नमः शिशिराय नमः षडृतुभ्यो
नमः ॥ देवासुरास्तथा यक्षा नागा गन्धर्वकिन्नराः । पिशाचा
गुह्यकाः सिद्धाः कूष्माण्डास्तरवः खगाः ॥ ‘कण्ठोपवीती’ जले-
चरा भूनिलया वाय्वाधाराश्च जन्तवः । तृप्तिमेते प्रयान्त्वाशु
मद्गतेनाम्बुनाखिलाः ॥ “अपसव्येन” नरकेषु च सर्वेषु यात-
नासु च ये स्थिताः । तेषामाप्यायनायैतदीयते सलिलं मया ॥
येऽबान्धवा बान्धवा वा येऽन्यजन्मनि बान्धवाः । ते तृप्तिम-
खिला यान्तु यश्चासत्तोभिवाञ्छति ॥ येषां गृहे मया भुक्तं
येषां भुञ्जाम्यहं पुनः । पुत्रदारविहीनाश्च नरके वा वसन्ति
ये ॥ तेभ्यः सर्वेभ्यः पितृभ्य इदमस्तु तिलोदकम् ॥ ‘सव्येन’
ऐनमो देवेभ्यः “कण्ठोपवीती” स्वाहा ऋषिभ्यः । “अपस-
व्येन” स्वधा पितृभ्यः “सव्येन” आब्रह्मस्तम्भपर्यन्तं ब्रह्माण्डं

सचराचरम् । जगत्तृप्यतु ३ एवमस्तु ॥ (सूर्य देवताको प्रणाम करना) नमो धर्मनिधानाय नमः सुकृतसाक्षिणे । नमः प्रत्यक्षदेवाय भास्कराय नमोनमः (तीर्थको प्रणाम करना) शान्तिः पुष्टिस्तथा तुष्टिः सन्तु मे त्वत्प्रसादतः । सर्वपापप्रशान्तिश्च तीर्थराज ! नमोऽस्तु ते ॥ इति सन्ध्योपासनाविधिः ॥

॥ अथ नैवेद्यमन्त्राः ॥

अमृतेशमुद्रयाऽमृतीकृत्य अमृतमस्तु अमृतायतां नैवेद्यं । सावित्राणि सावित्रस्य देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे । महागणपतये कुमाराय श्रियै सरस्वत्यै लक्ष्म्यै विश्वकर्मणे द्वार्देवताभ्यः प्रजापतये ब्रह्मणे कलशदेवताभ्यः ब्रह्मविष्णुमहेश्वरदेवताभ्यः चातुर्वेदेश्वराय सानुचराय ऋतुपतये नारायणाय 'मार्गशीर्षे' रुक्मिणीसहिताय कृष्णाय । श्रीसहिताय केशवाय । 'पौषे' प्रियास० अनन्ताय । वागीश्वरीस० नारायणाय ॥ २ ॥ 'माघे' ग्रीतिस० अच्युताय । कान्तास० माधवाय ॥ ३ ॥ 'फाल्गुने' शक्तिस० चक्रिणे । क्रियास० गोविन्दाय ॥ ४ ॥ 'चैत्रे' सिद्धिस० वैकुण्ठाय । मतिस० विष्णवे ॥ ५ ॥ 'वैशाखे' शोभास० जनार्दनाय विभूतिस० मधुसूदनाय ॥ ६ ॥ 'ज्येष्ठे' महिमास० उपेन्द्राय । इच्छास० त्रिविक्रमाय ॥ ७ ॥ 'आषाढे' लक्ष्मीस० यज्ञपुरुषाय । धृतिस० वामनाय ॥ ८ ॥ 'श्रावणे' कान्तिस० वासुदेवाय । रतिस० श्रीधराय ॥ ९ ॥ 'भाद्रपदे' प्राप्तिस० हरये । मायास० हृषीकेशाय ॥ १० ॥ 'आश्विन्युजे' प्राकाम्यास० योगीश्वराय । धीस० पद्मनाभाय

॥ ११ ॥ 'कार्तिके' लघिमास० पुण्डरीकाक्षाय । गरिमास०
 दामोदराय ॥ १२ ॥ 'मलिम्लुचे' शक्तिस० योगीश्वराय
 सत्यभामास० नरकारये निष्कलास० महामार्तण्डाय ॥ १३ ॥
 दुर्गायै त्र्यम्बकाय वरुणाय यज्ञपुरुषाय अग्निष्वात्तादिभ्यः
 पितृगणयागदेवताभ्यः ! भगवते वासुदेवाय सङ्कर्षणाय प्रद्यु-
 म्नाय अनिरुद्धाय सत्याय पुरुषाय अच्युताय माधवाय गोवि-
 न्दाय सहस्रनाम्ने विष्णवे लक्ष्मीसहिताय नारायणाय । भवा-
 यदेवाय शर्वायदेवाय रुद्रायदेवाय पशुपतयेदेवाय उग्रायदेवाय
 भीमायदेवाय महादेवाय ईशानायदेवाय ईश्वरायदेवाय उमा-
 सहितायशिवाय पार्वतीसहिताय परमेश्वराय । विनायकाय
 एकदन्ताय कृष्णपिङ्गलाय गजाननाय लम्बोदराय भालच-
 न्द्राय हेरम्बाय आखुरथाय विघ्नेशाय विघ्नभक्ष्याय वल्लभास-
 हिताय श्रीमहागणेशाय । क्लीं कां कुमाराय पञ्चमुखाय मयू-
 रवाहनाय सेनाधिपतये कुमाराय । भगवते हांहींसः सूर्याय
 सप्ताश्वाय अनश्वाय एकाश्वाय नीलाश्वाय प्रत्यक्षदेवाय परमा-
 र्थसाराय तेजोरूपाय प्रभासहिताय आदित्याय । भगवत्यै
 अमायै कामायै चार्वङ्ग्यै टङ्कधारिण्यै तारायै पार्वत्यै यक्षिण्यै
 श्रीशारिकाभगवत्यै श्रीशारदाभगवत्यै श्रीमहाराज्ञीभगवत्यै
 श्रीज्वालाभगवत्यै व्रीडाभगवत्यै वैखरीभगवत्यै वितस्ताभग-
 वत्यै गङ्गाभगवत्यै यमुनाभगवत्यै कालिकाभगवत्यै सिद्ध-
 लक्ष्म्यै महालक्ष्म्यै महात्रिपुरसुन्दर्यै सहस्रनाम्न्यै देव्यै भवान्यै ।
 अभयङ्करीदेव्यै क्षेमङ्करीभगवत्यै सर्वशत्रुघातिन्यै इह राष्ट्राधि-
 पतये अमुकभैरवाय । इन्द्राय वज्रहस्ताय अग्नये शक्तिहस्ताय

यमाय दण्डहस्ताय नैर्ऋतये खड्गहस्ताय वरुणाय पाशहस्ताय
वायवे ध्वजहस्ताय कुबेराय गदाहस्ताय ईशानाय त्रिशूलह-
स्ताय ब्रह्मणे पद्महस्ताय विष्णवे चक्रहस्ताय अनन्तादि-
भ्योऽष्टाभ्यः कुलनागदेवताभ्यः (अनन्तवासुकितक्षककर्कोटक
शङ्खपालकुलिकपद्ममहापद्मेभ्यः) अभ्यादित्याभ्यां वरुणचन्द्र-
मोभ्यां कुमारभौमाभ्यां विष्णुबुधाभ्यां इन्द्रावृहस्पतिभ्यां
सरस्वतीशुक्राभ्यां प्रजापतिशनैश्वराभ्यां गणपतिराहुभ्यां रुद्र-
केतुभ्यां ब्रह्मध्रुवाभ्यां अनन्तागस्त्याभ्यां ब्रह्मणे कूर्माय ध्रुवाय
अनन्ताय हरये लक्ष्म्यै कमलायै शिख्यादिभ्यः पञ्चचत्वा-
रिंशद्वास्तोष्पतियागदेवताभ्यः ब्राह्म्यादिभ्यो मातृभ्यः गौर्या-
दिभ्यो मातृभ्यः ललितादिभ्यो मातृभ्यः दुर्गाक्षेत्रगणेश्वरदेव-
ताभ्यः राकादेवताभ्यः त्रिकादेवताभ्यः सिनीवालीदेव-
ताभ्यः यामीदेवताभ्यः रौद्रीदे० वारुणीदे० बार्हस्पत्यदे०
ओंभूर्दे० ओंभुवोदे० ओंस्वर्दे० ओंभूर्भुवःस्वर्दे० अखण्डब्रह्मा-
ण्डयागदेवताभ्यः धूर्भ्यः उपधूर्भ्यः महागायत्र्यै सावित्र्यै
सरस्वत्यै हेरकादिभ्यो वटुकादिभ्यः ॥ उत्पन्नममृतं दिव्यं
प्राक्क्षीरोदधिमन्थनात् । अन्नममृतरूपेण नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥
(इष्टदेवताका ध्यान पङ्कज) तत्सद्ब्रह्माऽद्यतावत्तिथावद्याऽमुकमा-
सस्यामुकपक्षस्य तिथावमुकायामात्मनो वाङ्मनःकायोपार्जितपा-
पनिवारणार्थममुककर्मनिमित्तमोन्नमो नैवेद्यं निवेदयामिनमः ॥
(मातृकायो का बल । भाषया 'चुट' देना) या काचिद्योगिनी रौद्रा
सौम्या घोरतरा परा । खेचरी भूचरी रामा तुष्टा भवन्तु मे सदा ।
आकाशमातृभ्योऽन्नं नमः आकाशमातृभ्यः समालभनं गन्धो

नमः अर्घो नमः पुष्पं नमः (इष्टदेवताका ध्यान पडकर) अमुक-
 देवाय पायसं मोदकान् पक्वान्नमऽपूपान् वाऽन्नादि समर्पयामि
 नमः ॥ (क्षेत्रपाल के बलिपर अक्षत और पानी छोडना) योऽ-
 स्मिन्निवसति क्षेत्रे क्षेत्रपालः सकिंकरः । तस्मै निवेदयाम्यद्य
 बलिं पानीयसंयुतम् । क्षांक्षेत्राधिपतयेऽन्नं नमः रांराष्ट्राधिप-
 तयेऽन्नं नमः सर्वाभयवरप्रदो मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु ॥
 (देवोंको अक्षत फूल चढाना) आपन्नोऽस्मि शरण्योसि सर्वाव-
 स्थासु सर्वदा । भगवंस्त्वां प्रपन्नोस्मि रक्ष मां शरणागतमि-
 त्यादि क्षमापुष्पाणि दत्त्वा । उभाभ्यां जानुभ्यां पाणिभ्यां
 शिरसा वचसा चौरसा मनसा च नमस्कारं करोमि नमः ॥
 (तर्पण करना) नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम
 ओषधिभ्यः ॥ नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
 कृणोमि । इत्येतासामेव देवतानां सार्ष्टिं सायुज्यं सलोकतां
 सामीप्यमाप्नोति य एवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते ॥ इति
 नैवेद्यमन्त्रः ॥

॥ अथ भोजनविधिः ॥

ओं तत्रादौ लेपनं कृत्वा । (“धरतीपर मिट्टीसे लिपन
 करना”) चतुष्कोणं तु विग्रस्य क्षत्रियस्य त्रिकोणकम् । मण्ड-
 लाकृति वैश्यस्य शूद्रस्याभ्युक्षणं स्मृतम् ॥ पञ्चाद्रौ भोजनं
 कुर्याद्वाग्युतः प्राङ्मुखः शुचिः । हस्तौ पादौ तथा वक्रमेषा
 पञ्चार्द्रता मता ॥ (अन्न को देख कर प्रणाम देना) अन्नं दृष्ट्वा
 प्रणम्यादौ प्राञ्जलिः कथयेदिदम् । अस्माकं नित्यमस्त्वेतदिति
 स्मृत्वा च वन्दयेत् ॥ (अन्नपात्र को पकडकर ।) अन्नपते

अन्नस्य नो देहि अनमीवस्य शुष्मिणः । प्र प्रदातारं तारिष-
मूर्जं नो देहि द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ (अन्नको पानीसे छड-
काना ।) ओं उच्छिष्टोच्छिष्टोपहतं यच्च पापेन हतं मृतसूत-
काद्वा । वसोः पवित्रमग्निः सवितुश्च रश्मयः पुनन्त्वन्नं मम
दुष्कृतं यच्चान्यत् ॥ (दाहे तरफ अन्नके तीन भाग छोडना ।)
ओंभूपतयेनमः ओंभुवनपतयेनमः ओंभूतानांपतयेनमः ॥ ३ ॥
(अपोशन लेना ।) अन्तश्चरसि भूतेषु गुहायां विश्वतोमुखः ।
त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कार आपो ज्योतीरसोऽमृतम् । ब्रह्मभूर्भुवः-
स्वरोम् ॥ ब्रह्मार्पणं ब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् । ब्रह्मैव तेन
गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना । ओममृतोपस्तरणमसि स्वाहेत्या-
चम्य ॥ (अन्न खाना ।) प्राणायस्वाहा अपानायस्वाहा, समा-
नायस्वाहा, उदानायस्वाहा, व्यानायस्वाहा, (इन मन्त्रों के
युक्त जीव से ही खाकर, भाकय इष्टदेवके मंत्र से फी ग्रास मन्त्रित
खाकर, मुख को गङ्गों से शुद्धकर आचमन पीना ।) अमृतापि-
धानमसि स्वाहा ॥ (शुद्ध किई हुई दाहे हाथ के अंगूठसे दाहे
पैर के अंगूठ पर पानी छोडना ।) अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषः सोऽङ्गुष्ठा-
ग्रमुपाश्रितः । ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणातु विश्वभुक् ॥
(इष्टदेव की स्मरण करना ।) प्राणोग्निः परमात्मा वै पञ्चवा-
युसमाश्रितः । स प्रीतः प्रीणातु विश्वं विश्वभुक् ॥ विश्वोसि
वैश्वानरोसि विश्वमाभाससे जायमानः । विशन्ति त्वामाहुत-
यश्च सर्वाः प्रजास्तत्र यत्र विश्वामृतोऽसि ॥ अहं वैश्वानरो
भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः । प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं
चतुर्विधम् ॥ अहमन्नमहमन्नादोऽहमन्नादः ॥ राज्ञां शिवं

चास्तु तथा द्विजानां गवां शिवं चास्तु तथा प्रजानाम् ।
आतङ्कहीनं जगदस्तु सर्वं दोषाः प्रणाशं सकलाः प्रयान्तु ॥
इति भोजनविधिः ॥

॥ अथ पञ्चगव्यविधिः ॥

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् । निर्दिष्टं पञ्च-
गव्यं तु पवित्रं कायशोधनम् ॥ (छुके भर्तनों में छे ही वस्तु
समानभाग से चूने से लिखे हुई अष्टदलों पर रखना ।) गोमूत्र-
मुत्तरे त्थाप्यं गोमयं वारुणे न्यसेत् । सर्पिर्याभ्यां दधि प्राच्यां
क्षीरं मध्ये तु निक्षिपेत् । कुशोदकं तथैशान्यां पञ्चगव्यस्थिते-
र्विधिः ॥ गायत्र्याऽदाय गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् । आप्या-
यस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि । तेजोसीति घृतं प्रोक्तं
देवस्य त्वा कुशोदकम् ॥ गोमूत्रं गोमये क्षेप्यं ते संक्षिप्ये घृते

१ उत्तर के अष्टदलपर गोमूत्र का भरतन रखना, पश्चिम के गोमय,
दक्षिण के घृत, पूर्व के दही बीचमें दूध, और विष्टर समेत पानी, ईशानकानं
के अष्टदल पर रखना । यह पञ्चगव्यस्थापन की रीति है ॥ २ गायत्री के
(ओंभूर्भुवः स्वः) इस मन्त्र से गोमूत्र, (गन्धद्वारां,) इस से
गोमय, (आप्यायस्व) इस से दूध, (दधिक्राव्णो,) इस से दही,
(तेजोसि,) इस से घृत, (देवस्य त्वा,) इस मंत्र से कुशोदकमन्त्रित
करना चाहिये ॥ उन मन्त्रों से प्रथम मन्त्रित करके फिर अपने २ मंत्र से
मन्त्रित गोमय में गोमूत्र छोड़ना । इसी तरह अपने दानों मन्त्रों से और म-
न्त्रित वे दानों घृत में फेंकना । फिर वह मन्त्रित तीन दही में छोड़ना । वह
चार दूध में फेंकना । वह पाण्डही कुशोदक में छोड़के (“आपो हिष्टा”)
इस मंत्र से मिलाप करके (“ॐ”) इस मंत्र से मन्त्रित वह पञ्चगव्य तीन
दफा, पद्मपत्र या ताम्रपात्र रौप्ये या सोने के बरतन से पीना चाहिये ॥ और
(शुद्धवती) ‘याने’ (“एतो न्विन्द्रं स्तवा”) इन मंत्रों से क्रियायोग्य
भूमियों को भी शुद्ध करनी चाहिये ॥ यह मंत्र नीचे विस्तार से लिखे गये हैं ॥

तथा । तानि दग्निं प्रक्षेप्यानि तत्सर्वं पयसोन्तरे । एकीकृत्य
तु तत्सर्वं कुशोदकविमध्यगम् । आपो हिष्टेति चालोज्ज्य प्रण-
वेन तु तत्पिबेत् ॥ औदुम्बरे पद्मपत्रे रौप्यपात्रे हिरण्मये ।
मन्त्रपूतं पिबेत्तत्तु त्रीन्वारान्पञ्चगव्यकम् ॥ शुद्धवतीति मन्त्रेण
प्रक्षिपेद्दिक्षु सर्वतः ॥

(गोमूत्र को पडना ।) ओं गायत्र्यै नमः ओं भूर्भुवः स्वस्तस्-
वितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो योनः प्रचोदयात् ३ ॥
(गोमय को ।) गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टाङ्करीपिणीम् ।
ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् ॥ (दूध को ।)
आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोमवृष्ण्यम् । भवा वाजस्य
सङ्गथे । (दही को) दधिक्राव्णो अकारिपं जिष्णोरश्वस्य
वाजिनः । सुरभि नो मुखाङ्कुरत् प्र ण आयूंषि तारिषत् ॥
(घीको) तेजोसि शुक्रमसि ज्योतिरसि धामनामासि प्रियन्देवा-
नामनादिष्टं देवयजनं देवताभ्यस्त्वा देवताभ्यो गृह्णामि देवे-
भ्यस्त्वा यज्ञेभ्यो गृह्णामि (कुशोदक, यामे, विष्टरसमेत पानी को)
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामा-
ददे ॥ (फिर गोमूत्र गोमय में मिलाकर और गोमय व गोमूत्र का
मंत्र पडना ॥ वे घृत में, लगा कर और गोमूत्र गोमय और घृत का
मंत्र पडना । इसी रीति से वे दही में, वे क्षीर में, वे सब विष्टरयुतपानी
में जमाकरके, रलावने का मंत्र पडना ।) आपो हिष्टा मयोभुवस्ता
न ऊर्जे दधातन, महे रणाय चक्षसे । यो वः शिवतमो रसस्तस्य
भाजयतेहनः, उशतीरिव मातरः । तस्मा अरंगमाम वो
यस्य क्षयाय जिन्वथ, आपो जनयथा च नः ॥ (अब कुशा के
विष्टर से दिशायों की शुद्धि करनी ।) इतो न्विन्द्रं स्तवामहेऽहं

शुद्धः शुद्धेन साम्ना । शुद्धैरुक्तैर्वावृष्ट्यासंशुद्ध आशीर्वात्मम ॥
तुतान्धुवाम यङ्गिर इन्द्रमुक्ता नवावृधः । पुरुष्यस्य पांस्या-
मिषासन्तो हवामहे ॥ इन्द्र शुद्धो हतो न हि शुद्धः शुद्धामि-
रुतिभिः । शुद्धो रयिं निधारय शुद्धः समद्धि सौम्यः ॥ इन्द्रः
शुद्धो हि नो रयिं शुद्धो रत्नानि दाशुपे । शुद्धो वृत्राणि
जिघ्रसे शुद्धो वाजो सिपामहि ॥ पञ्चव्युष्टीरनुपञ्च दुहा गा
पञ्चनाग्रीमृतवोऽनुपञ्च । पञ्चदिशः पञ्चदशेन कृष्णाः समा-
नमूर्ध्नीरभिलोकयेकम् ॥ इतिपञ्चगव्यविधिः ॥

॥ ॐ अथ विष्णुपञ्चायतनपूजाविधिः ॥

(पानी से संकल्प छोडना) ॐ अस्य श्रीआसनशोधन-
मन्त्रस्य मेरुपृष्ठ ऋषिः सुतलं छन्दः कूर्मो देवता आसनशोधने
विनियोगः । (धरती को नमस्कार करना) पृथिव त्वया धृता
लोका देवि त्वं विष्णुना धृता । त्वं च धारय मां देवि पवित्रं
कुरु चासनम् ॥ (धरती को आसन रखना) ॥ ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा
पृथिवी ध्रुवासः पर्यता इमे । ध्रुवं विश्वमिदं जगद्भुवो राजा
विशामसि । (गन्ध अक्षत व फूल चढाना) प्रीं पृथिव्यै आधा-
रशक्त्यै समालभनं गन्धोनमः, अर्घोनमः पुष्पं नमः ॥ (अब
हाथ जोड के देवों का स्मरण करना) शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशि-
वर्णं चतुर्भुजम् । प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ अभि-
प्रेतार्थसिद्ध्यर्थं पूजितो यः सुरैरपि । सर्वविघ्नच्छिदे तस्मै
गणाधिपतये नमः । लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः ।
येपामिन्दीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः ॥ महाबले महोत्साहे
महाभयविनाशिनि । त्राहि मां देवि दुष्प्रेक्ष्ये शत्रूणां भयव-

धिनि ॥ गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुः साक्षान्महेश्वरः । गुरुरेव
जगत्सर्वं तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ ॐ गुरवे नमः, परमगुरवे
नमः, परमेष्ठिने गुरवे परमाचार्याय नमः, आदिसिद्धेभ्यो
नमः ॥ ॥ (अथ दोनों हाथों के अनामिका के मध्यपर्व पर
कुशाकाण्ड रख के न्यास करना) ॐ अ नाभौ, उ हृदि, म
शिरसि । भूः पादयोः, भुवः हृदि, स्वः शिरसि । ॐ भूः अङ्गु-
ष्ठाभ्यां नमः, भुवः तर्जनीभ्यां नमः, स्वः मध्यमाभ्यां नमः,
महः अनामिकाभ्यां नमः, जनः कनिष्ठिकाभ्यां नमः, तपः
सत्यं करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः । भूः पादयोः, भुवः जान्वोः,
स्वः गुह्ये, महः नाभौ, जनः हृदि, तपः कण्ठे, सत्यं शिरसि ।
ॐ भूः हृदयाय नमः, भुवः शिरसे स्वाहा, स्वः शिखायै वषट्,
महः कवचाय हुं, जनः नेत्राभ्यां वौषट्, तपः सत्यं अस्त्राय
फट् ॥ तत्सवितुर्ङ्गुष्ठाभ्यां नमः, वरेण्यं तर्जनीभ्यां नमः,
भर्गो देवस्य मध्यमाभ्यां नमः, धीमहि अनामिकाभ्यां नमः,
धियो योनः कनिष्ठिकाभ्यां नमः, प्रचोदयात् करतलकरपृष्ठाभ्यां
नमः ॥ तत् पादयोः, सवितुर्जान्वोः, वरेण्यं कट्यां, भर्गो
नाभौ, देवस्य हृदये, धीमहि कण्ठे, धियो नासिकायां, यश्च-
क्षुषे, नः ललाटे, प्रचोदयाच्छिरसि ॥ तत्सवितुर्हृदयाय नमः,
वरेण्यं शिरसे स्वाहा, भर्गो देवस्य शिखायै वषट्, धीमहि
कवचाय हुं, धियो योनः नेत्राभ्यां वौषट्, प्रचोदयादस्त्राय
फट् ॥ आपः स्तनयोः, ज्योतिर्नेत्रयोः, रसो मुखे, अमृतं
ललाटे, ब्रह्मभूर्भुवः स्वरों शिरसि ॥ ॥ ॐ तद्विष्णोः परमं
पदं हृदयाय नमः, सदा पश्यन्ति सूरयः शिरसे स्वाहा, दिवीव
चक्षुराततं शिखायै वषट्, तद्विप्रासो विपन्यवो कवचाय हुं,

जागृवांसः समिन्धते नेत्राभ्यां वौषट्, विष्णोर्यत्परमं पदम्
 अस्त्राय फट् ॥ यो रुद्रो अग्नौ हृदयाय नमः, यो अग्निश्च
 ओषधीषु शिरसे स्वाहा, यो वनस्पतिषु शिखायै वषट्, यो
 रुद्रो विश्वा भुवना विवेश कवचाय हुं, तस्मै रुद्राय नेत्राभ्यां
 वौषट्, नमो अस्तु देवा अस्त्राय फट् ॥ ॥ गणनान्त्वा गण-
 पतिं हवामहे हृदयाय नमः, कविं कवीनां शिरसे स्वाहा, उप-
 मश्रवस्तमं शिखायै वषट्, ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पते कव-
 चाय हुं, आनः शृण्वन्नेत्राभ्यां वौषट्, ऊतिभिः सीद सादन-
 मस्त्राय फट् ॥ ॥ चित्रं पादयोः, देवानां जंघयोः, उदगात्
 जान्वोः, अनीकसूर्वोः, चक्षुः शिश्रे, मित्रस्य गुह्ये, वरुणस्य
 नाभौ, अग्नेर्हृदि, आप्राद्यावा पृथिवी कण्ठे, अन्तरिक्षं वाह्वोः,
 सूर्य मुखे, आत्मा नासिकायां, जगतः नेत्रयोः, तस्थुषः
 ललाटे, च शिरसि ॥ ॥ जात शिखायां, वेदसे ललाटे,
 सुनवाम कर्णयोः, सोमं नासिकायां, अराति चक्षुषोः, यत
 ओष्ठयोः, निदन्तेषु, दहाति तालुनि, वेद जिह्वायां, स ग्रीवायां,
 नः वाह्वोः, पर्षत् हृदि, अति स्तनयोः, दुर् कुक्षौ, गाणि नाभौ,
 विश्वा पृष्ठे, नाव पाण्योः, इव वृष्णयोः, सिन्धुं शिश्रे, दुर्-
 कट्यां, इत ऊर्वोः, अति जङ्घयोः, अग्निः पादयोः ॥ ॥
 (अङ्गुलियों से दर्भकाण्ड छेड के, दिशायों को तिल फैकना) ।
 अपसर्पन्तु ते भूता ये दिवि भुवि च स्थिताः । ये दिक्षु विघ्न-
 कर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥ (अब प्राणायाम कर के, मुंह
 और पैरों को छिडकाना) । तीर्थे स्नेयं तीर्थमेव समानानां
 भवति, मानः शंस्योररुषो धूर्तिः प्राणङ् मर्त्यस्य रक्षाणो
 ब्रह्मणस्पते ॥ ॥ (अब अनामिका के उपरे पर्वपर पवित्र

धारना) । वसोः पवित्रमसि शतधारं वसूनां पवित्रमसि सह-
स्रधारमयक्ष्मा वः प्रजया संसृजामि रायस्पोषेण बहुला
भवन्तीः ॥ (अब अपने आप को गन्ध अक्षत व फूल चढाना) ।
परमात्मने पुरुषोत्तमाय पञ्चभूतात्मकाय विश्वात्मने मन्त्रना-
थाय आत्मने नारायणाय आधारशक्त्यै समालभनं गन्धोनमः
अर्घोनमः पुष्पं नमः ॥ (दीवा को गन्ध अक्षतफूल) । स्वप्रकाशो
महादीपः सर्वतस्तिमिरापहः । प्रसीद मम गोविन्द दीपोयं
प्रतिकल्पितः ॥ (धूप को) । वनस्पतिरसो दिव्यो गन्धाढ्यो
गन्धवत्तमः । आधारः सर्वदेवानां धूपोऽयं परिकल्पितः ॥
(सूरज को) । नमो धर्मनिधानाय नमः स्वकृतसाक्षिणे । नमः
प्रत्यक्षदेवाय भास्कराय नमोनमः ॥ (विष्टर और अक्षत समेत
अर्घापात्र से पानी संकल्प छोडना) ॥ यत्रास्ति माता न पिता
न बन्धुर्भ्रातापि नो यत्र सुहृज्जनश्च । न ज्ञायते यत्र दिनं न
रात्रिस्तत्रात्मदीपं शरणं प्रपद्ये ॥ आत्मने नारायणाय आधार-
शक्त्यै दीपधूपसंकल्पात्सिद्धिरस्तु दीपोनमः धूपोनमः ॥ ॐ तत्स-
द्ब्रह्म अद्यतावत्तिथावद्य अमुकमासस्य अमुकपक्षस्य तिथावमुकायां
भगवते वासुदेवाय ८ लक्ष्मीसहिताय नारायणाय । भवाय
देवाय ८ पार्वतीसहिताय परमेश्वराय । विनायकाय ८ वल्लभा-
सहिताय श्रीमहागणेशाय । ह्रां ह्रीं सः सूर्याय ८ प्रभासहिताय
आदित्याय । भगवत्यै अमायै ८ सहस्रनाम्न्यै देव्यै भवान्यै
विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यो दीपो नमः धूपो नमः ॥ अपस-
व्येन । (बाहे जजू करके तिलयुत से) । नमः पितृभ्यः प्रेतेभ्यो
नमो धर्माय विष्णवे । नमो यमाय रुद्राय कान्तारपतये नमः ॥

॥ ॐ तत्सद्ब्रह्म० नित्यकर्मनिमित्तं । पित्रे पितामहाय प्रपिता-
महाय । मात्रे पितामह्यै प्रपितामह्यै । मातामहाय प्रमाताम-
हाय वृद्धप्रमातामहाय । मातामह्यै प्रमातामह्यै वृद्धप्रमातामह्यै
समस्तमातापितृभ्यो द्वादशदेवतेभ्यः पितृभ्यः दीपःस्वधा धूपः
स्वधा ॥ सव्येन (दाहे जजू करके, तिल अक्षत गन्ध विष्टर और
पानीसमेत अघापात्र में तीन मन्त्रों से तीन फूल पाना) ॥ संवः
सृजामि हृदयं, संसृष्टं मनो अस्तु वः । १ । संसृष्टा तन्वः सन्तु
वः संसृष्टः प्राणो अस्तु वः । २ । सं यथा वः प्रियास्तन्वः
संप्रिया हृदयानि वः । आत्मा वो अस्तु संप्रियः संप्रियास्तन्वो
मम । ३ । (उस पानी से देवों को जीवादान देना, याने उन पर
पाना) । अश्विनोः प्राणस्तौ ते प्राणन्दत्तां तेन जीव, मित्रा-
वरुणयोः प्राणस्तौ ते प्राणन्दत्तान्तेन जीव, बृहस्पतेः प्राणः
स ते प्राणन्दत्तान्तेन जीव ॥ (अब देवों को देह के तराह
हाथसे दो दर्भकाण्ड रखके चामर सा न्यास करना) यथा देहे
तथा देवे न्यासकर्म समाचरेत् । विना न्यासेन यत्कर्म त्वर्धं
गृह्णन्ति राक्षसाः । न्यासमूलमिदं सर्वं तस्मान्न्यासं समाचरेत्
अनाभौ, उहृदि० । (अब अक्षत समेत दो दर्भकाण्ड हाथ में रख
के देवों की पृच्छा करना । याने पूजा शिरो करने की आज्ञा लेना) ॥
ॐ भूःपुरुषमावाहयामि नमः ॐ भुवःपुरुषमावाहयामि नमः
ॐ स्वःपुरुषमावाहयामि नमः ॐ भूर्भुवःस्वःपुरुषमावाहयामि
नमः ॥ ३ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वस्तस्वितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धी-
महि, धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ नमोस्त्वनन्ताय सह-
स्रमूर्तये सहस्रपदाक्षिशिरोरुवाहवे । सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते

सहस्रकोटीयुगधारिणे नमः ॥३॥ वासुदेवाय विद्महे लक्ष्मी-
नारायणाय धीमहि । तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ जितं ते
पुण्डरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन । नमस्तेस्तु हृषीकेश महापुरुष
पूर्वज ॥ ३ ॥ ॐ नमः कारणवामनाय गोब्राह्मणहिताय च ।
जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ॥ ३ ॥ विश्वरू-
पाय विद्महे विष्वक्सेनाय धीमहि, तन्नो विष्णुः प्रचोदयात्
॥ ३ ॥ नरसिंहाय विद्महे नरकोत्तारणाय धीमहि, तन्नो विष्णुः
प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि,
तन्नः शिवः प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय
धीमहि, तन्नो दन्ती प्रचोदयात् ॥३॥ भास्कराय विद्महे सह-
स्रश्मये धीमहि, तन्नः सूर्यः प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ सुभगायै
विद्महे काममालिन्यै धीमहि, तन्नो दुर्गा प्रचोदयात् ॐ तत्सद्ब्रह्म
अद्यतावत्तिथावद्य अमुकमासस्य अमुकपक्षस्य तिथावमुकायां,
भगवतः वासुदेवस्य ८ लक्ष्मीसहितस्य नारायणस्य, भवस्य
देवस्य ८ पार्वतीसहितस्य परमेश्वरस्य, विनायकस्य ८ बल्लभा-
सहितस्य श्रीमहागणेशस्य हांहीं सः सूर्यस्य ८ प्रभासहितस्य
आदित्यस्य, भगवत्या अमायाः ८ सहस्रनाम्न्या देव्याः भवा-
न्या विष्णुपञ्चायतनदेवतानां, आत्मनो वाङ्मनःकायोपार्जित-
पापनिवारणार्थं श्रीविष्णुप्रीत्यर्थं विष्णुपञ्चायतनपूजनमर्चामहं
करिष्ये ॐ कुरुष्व ॥ तिलसर्पपयवान्विकीर्य । (तिल सर्पप व जऊं
तर्फी को फैंककर दो दो दर्भकाण्ड आसन देना ।) पुरुष एवेदं, ध्रुवा
द्यौरित्यासनम् ॥ पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भव्यम् । उता-
मृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति ॥ ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी ध्रु-

वासः पर्वता इमे । ध्रुवं विश्वमिदं जगद्भुवो राजा विशामसि ॥
 भगवतः वासुदेवस्य ८ लक्ष्मीसहितस्य नारायणस्य, भवस्य
 देवस्य ८ पार्वतीसहितस्य परमेश्वरस्य, विनायकस्य ८ बल-
 भासहितस्य श्रीमहागणेशस्य, हांहांहींसः सूर्यस्य प्रभासहितस्य
 आदित्यस्य भगवत्याः अमायाः ८ सहस्रनाम्न्या देव्या भ-
 वान्याः विष्णुपञ्चायतनदेवतानामिदमासनं नमः ॥ (अव
 अक्षत समेत दो दर्भ हाथमें रख के देवों को पूजाज्ञा लेने के पूर्वक
 आवाहन करना) ॥ भगवते वासुदेवाय ८ लक्ष्मीसहिताय
 नारायणाय, भवाय देवाय ८ पार्वतीसहिताय परमेश्वराय,
 विनायकाय ८ बलभासहिताय श्रीमहागणेशाय, हांहींसः
 सूर्याय ८ प्रभासहिताय आदित्याय, भगवत्यै अमायै ८ सह-
 स्रनाम्न्यै देव्यै भवान्यै विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः युष्मान्वः
 पूजयामि ॐ पूजय (अक्षत कन्दों से फैंक के, नवा अक्षत और
 रख के) सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । स भूमिं
 विश्वतो वृत्त्वाऽत्यतिष्ठदशङ्गुलम् ॥ युञ्जते मा न उत युञ्जाते
 धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः । वि होत्रा दधे वयुना
 विदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुति ॥ “देवश्रुतौ देवे-
 ष्वाघोषेथाम्” ॥ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे
 पदम्, समूढमस्य पांसुरे ॥ इळावती धेनुमती हि भूतं सूर्यव-
 सिनी मनुष्ये यशस्ये । व्युष्टुभ्रा रोधसी विष्ण एते दधात
 पृथिवीमभितो मयूखैः, वैष्णवमसि विष्णुस्तु तुभ्रातु ॥ दिवो
 वा विष्णुरुत वा पृथिव्या महो वा विष्णुरुतोर्वन्तरिक्षात् ।
 हस्तौ पृणस्व बहुभिर्वासव्यैराप्रयच्छ दक्षिणादुत सव्यात् ॥

विष्णुर्नु कं वीर्याणि प्रावोचं यः पार्थिवानि विममे रजांसि ।
यो अस्कभायदुत्तरं सधस्थं विचक्रमाणस्त्रेधोरुगायः ॥ विष्णोः
पृष्ठमसि विष्णो रराटमसि विष्णोः शस्त्रेस्थो विष्णोः स्यूरसि
विष्णोर्ध्रुवोसि वैष्णवमसि विष्णवे त्वा ॥ प्रतद्विष्णुः स्तवते
वीर्येण मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठः । यत्सोरुषु त्रिषु विक्र-
माणेष्वधिक्षियन्ति भवनानि विश्वा ॥ भगवन्तं वासुदेवं ८
लक्ष्मीसहितं नारायणं, भवं देवं ८ पार्वतीसहितं परमेश्वरं,
विनायकं ८ बल्लभासहितं श्रीमहागणेशं, हांहींसःसूर्यं ८ प्रभा-
सहितं आदित्यं, भगवतीं अमां ८ सहस्रनाम्नीं देवीं भवानीं,
विष्णुपञ्चायतनदेवताः आवाहयिष्यामि ॐ आवाहय ॥ (यह
पडते हुई, हाथ की दर्भ व अक्षत कन्दों से फैंककर । फी श्लोकसे
देवों को फूल चढाना । प्रथम विष्णु को) ॥ आवाहयाम्यमर-
वृन्दनुताङ्घ्रियुगं लक्ष्मीपतिं भुवनकारणमप्रमेयम् । आद्यं सना-
तनतनुं प्रणवासनस्थं पूर्णेन्दुभास्करहुताशसहस्ररूपम् ॥ १ ॥
ध्येयं परं सकलतत्त्वविदां वरेण्यं वाराहकापिलनृकेसरिसौम्य-
मूर्तिम् । श्रीवत्सकौस्तुभमहामणिभूषिताङ्गं कौमोदिकीकमल-
कम्बुरथाङ्गहस्तम् ॥ २ ॥ त्वं सर्वगोसि भगवन्किल यद्यपि
त्वामावाहयामि हि यथा व्यजनेन वायुम् । गूढो यथैव दहनो
मथनादुपैति ह्यावाहितोसि त्वमुपैति तथैव चार्चाम् ॥ ३ ॥
मालाधराच्युत विभो परमात्ममूर्ते सर्वज्ञ नाथ परमेश्वर सर्व-
शक्ते । आगच्छ मे कुरु दयां प्रतिमां भजस्व पूजां गृहाण
मदनुग्रहकामयाद्य ॥ ४ ॥ आवाहयामि मणिसन्निभमात्म-
विम्बे मायापुरे हृदयपङ्कजसन्निविष्टम् । श्रद्धानदीविमलचित्त-

जलाभिषेकं भावाष्टपुष्पविधिना हरिमर्चयामि ॥ ५ ॥ (शिव जी को) । लिङ्गेत्र भक्तदयया क्षणमात्रमेकं स्थानं विधाय भव मद्रिहितां पुरारे । सर्वेश विश्वमय हृत्कमलाधिरूढः पूजां गृहाण भगवन्भव मेघ तुष्टः ॥ १ ॥ भूमेर्जलात्तु पवनादन-
लाद्धिमांशोरुणांशुतो हृदयतो गगनात्समेत्य । लिङ्गेद्य सन्म-
णिमये मदनुग्रहार्थं भक्त्यैकलभ्य भगवन् कुरु सन्निधानम् ॥
॥ २ ॥ (गणपति जी को) । शैलेश्वरस्य तनयार्भक भक्तविघ्न-
नाशाय हस्तधृतदण्डकुठारपाश । द्वारेण सर्वगणनायक पद्म-
हस्त पूजां गृहाण भगवन् भव मेघ तुष्टः ॥ १ ॥ ध्याये गजा-
ननं देवं तप्तकाञ्चनसन्निभम् । चतुर्भुजं महाकायं सर्वाभरणभू-
षितम् । दन्ताक्षमालापरशू पूर्णमोदकपात्रकम् । मोदकैः सुप्त
शुण्डाग्रमेकदन्तं विनायकम् । उमासुतं च विघ्नेशं विश्वव्यापि-
नमीश्वरम् । आवाहयामि पूजार्थमागच्छ द्विरदानन ॥ ३ ॥
(सूरज जी को) । ब्रह्माण्डगेहपरिदीपक शम्भुमूर्ते तेजोनि-
धान खचरेश्वर पूर्वदेव । पंचोपचारविधिना विहितां मयाद्य
पूजां गृहाण भगवन्भव मेऽद्य तुष्टः ॥ १ ॥ एहि सूर्य सह-
स्रांशो तेजोराशे जगत्पते । अनुकम्पय मां भक्त्या पीडां हर
दिवाकर । त्रैलोक्यं भूषितं येन भुवनानि चतुर्दश । अव्यक्तं
व्यक्तिमारूढं रविमावाहयाम्यहम् ॥ २ ॥ (दुर्गा को) श्रीशा-
रदे सुरवरे त्रिपुरे सुरेशि दुर्गे भवानि खलु वैखरि विश्वमातः ।
शर्वार्धदेहनिलये परिवारयुक्ता पूजां गृहाण सुभगे भव मेऽद्य
तुष्टा ॥ १ ॥ आवाहयाम्यहं दुर्गां शङ्खचापशरान्विताम् ।
त्रिशूलहस्तां वरदां त्रिनेत्रां चारुहासिनीम् । एव्येहि दुर्गे वरदे

भजस्व प्रतिमां सदा । अनुकम्पस्व मां भक्त्या कृपां कुरु महे-
 श्वरि ॥ २ ॥ (नीचले मन्त्र तीन वार पढ़ कर तीन फूल सब देवों
 को चढ़ाकर, अञ्जलि कर के मानसिक पूजा करके बाहर प्रतिमापर र-
 खना) । भगवन् पुण्डरीकाक्ष भक्तानुग्रहकारक । अस्मद्यानुरोधेन
 सन्निधानं कुरु प्रभो ॥ ३ ॥ इत्याहूय तु गायत्रीं त्रिः समुच्चार्य
 तत्त्ववित् । मनसा चिन्तितैर्द्रव्यैर्देवमात्मनि पूजयेत् । तेजोरूपं
 ततः क्षिप्त्वा प्रतिमायां पुनर्यजेत् ॥ (जऊं फैंक कर और प्राणा-
 याम भी कर के । अर्घा का पानी हाथ से वापस उसी में पाना) ।
 “पाद्यार्थमुदकं नमः” । शन्नो देवीरभिष्टये आपो भवन्तु पी-
 तये । संयोरभि स्रवन्तु नः ॥ (उसमें लाजा गन्ध सर्वौषधि विष्टर
 और पानी पाना, वह पांच पाद्य की द्रव्य हैं, याने देवों के पैर धोने
 के द्रव्य हैं) ॥ लाजाश्च कुङ्कुमं चैव सर्वौषधिसमन्वितम् । दर्भा-
 कुरं जलं चैव पञ्चाङ्गं पाद्यलक्षणम् ॥ भगवन्तः पाद्यपाद्यम् ॥
 (इन मन्त्रों से पाद्य देना) । एतावानस्य, हिरण्यवर्णा, इति
 पाद्यम् ॥ एतावानस्य महिमाऽतो ज्यायांश्च पूरुषः । पादोस्य
 विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवि ॥ १ ॥ हिरण्यवर्णाः
 शुचयः पावका यासु जातः कश्यपो यास्विन्द्रः । या अग्निं
 गर्भं दधिरे विरूपास्ता न आपः शंखोना भवन्तु ॥ २ ॥
 भगवते वासुदेवाय ८ लक्ष्मीसहिताय नारायणाय, भवायदे-
 वाय ८ पार्वतीसहिताय परमेश्वराय, विनायकाय ८ वल्लभा-
 सहिताय श्रीमहागणेशाय, हांहींसः सूर्याय ८ प्रभासहिताय
 आदित्याय, भगवत्यै अमायै ८ सहस्रनाभ्यै देव्यै भवान्यै
 विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः पाद्यं नमः ॥ शेषं निवारयेत् (अर्घा

से पाद्य का शेष हटाना) ॥ (और भी अर्घा में हाथ से पानी चापस करना ।) पुनः । शन्नो देवी० ॥ (उस में पानी दूध विष्टर घी दही चावल जऊं और सर्प पाना, वह आठ द्रव्य अर्घा याने हाथ, मुंह धोने के चीज हैं) । आपः क्षीरं कुशाग्राणि घृतं च दधि तण्डुलाः । यवाः सिद्धार्थकाश्चेति ह्यर्घ्यमष्टाङ्गमुच्यते ॥ भगवन्तः । अर्घ्यमर्घ्यम् ॥ (देवों को देना) ॥ त्रिपादूर्ध्व उदै-त्पुरुषः पादोऽस्येहाभवत्पुनः । ततो विश्वं व्यक्रामत्साशनानशने अभि ॥ १ ॥ आपो हिष्ठा मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन । महे रणाय चक्षसे ॥ यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते हनः । उशतीरिव मातरः ॥ तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जि-न्वथ । आपो जनयथा चनः ॥ भगवन् वासुदेव ८ लक्ष्मी-सहित नारायण, भवदेव पार्वतीसहित परमेश्वर, विनायक ८ वल्लभासहित श्रीमहागणेश, हां हींसः सूर्य ८ प्रभासहित आदित्य, भगवति अम्बे ८ सहस्रनाम्नि देवि भवानि विष्णुप-ञ्चायतनदेवता इदं वः अर्घ्यं नमः ॥ (साफ पानी से आचमन देना याने मुंह सफा करावना) तस्माद्विराट्, शन्न आप, इत्या-चमनीयम् ॥ तस्माद्विराडजायत विराजो अधि पूरुषः । स जातो अत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिमथो पुरः ॥ १ ॥ शन्न आपो धन्वन्याः शन्नः सन्त्वनूप्याः । शन्नः समुद्रिया न आपः शमुनः सन्तु कूप्याः ॥ भगवते वासुदेवाय ८ लक्ष्मीसहिताय नारायणाय, भवायदेवाय ८ पार्वतीसहिताय परमेश्वराय, विनायकाय ८ वल्लभासहिताय श्रीमहागणेशाय, हांहींसः सूर्याय ८ प्रभास-हिताय आदित्याय, भगवत्यै अमायै ८ सहस्रनाम्न्यै देव्यै

भवान्यै विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः आचमनीयं नमः ॥ (शरीर की मैलाई उठाने के वास्ते थोडासा पानी देना) । यत्पुरुषेण, इदमापः इति मन्त्रस्नानीयम् ॥ यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमत-
न्वत । वसन्तो अस्यासीदाज्यं ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः ॥ १ ॥
इदमापः प्रवहत यत्किञ्चिद्दुरितं मयि । यद्वाहमभिदुद्रोह यद्वा
शेष उतानृतम् ॥ भगवते वासु० विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः
मन्त्रस्नानीयं नमः ॥ (अब पानी दूध दही घी शहद लाजा सर्पप
तिल जब शाली विष्टर दुर्वा सिट्टी भस्म मेवा मिठास) (घी, शहद,
दूध खण्ड और अंगूर रूप) पञ्चामृत पञ्चगव्य कपूर सर्वौषधी गन्ध
और फूल, यह एकीसद्रव्य पात्र में जमा करना, यद्यपि यह बाईस
हैं तथापि पानी सबके साथ होने से गिनती में नहीं लेने से एकीस
ही हैं) । पयो दधिघृतक्षौद्रलाजासिद्धार्थकास्तिलाः । यवत्री-
हिकुशादूर्वामृद्भस्मफलशर्कराः । पञ्चामृतं पञ्चगव्यं कर्पूरौषधय-
स्तथा । एकविंशतिस्नानानि गन्धाढ्यैः कुसुमैरपि ॥ (इन से
भी मन्त्र पढ़ कर स्नान देना) । (पानी) उदुत्तमं वरुणं पाशम-
सदबाधमं विमध्यमं श्रथाय । अथा वयमादित्यव्रते तवाना-
गसो अजितये स्याम । (क्षीर) पयः पृथिव्यां पय ओष-
धीषु पयो दिव्यन्तरिक्षे पयोधाः, पयस्वतीः प्रदिशः सन्तु
मह्यम् (दही) दधि क्राव्णो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ।
सुरभि नो मुखाकरत्प्रण आयूंषि तारिषत् (घी) घृतवती भुव-
नानामभिश्चियोर्वी पृथिवी मधुदुधे सुपेशसा । द्यावापृथिवी
वरुणस्य धर्मणा विष्कम्भिते अजरे भूरिरेतसा (शहद) मधु-
वाक्ता ऋतायते मधु क्षिरन्ति सिन्धवः, माध्वीर्नः सन्त्वौषधीः ॥

मधु नक्तमुतोपसो मधुमत्पार्थिवं रजः, मधु द्यौरस्तु नः पिता ॥
मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमांस्तु सूर्यः, माध्वीर्गावो भवन्तु नः ॥
(लाजा) तदस्य रूपममृतं शचीभिस्त्रिस्रो दधुर्देवताः संरराणाः ।
लोमानि शष्पैर्वहुधा न तोक्मभिस्त्वगस्य मांसमभवन्न लाजाः
(सर्पप) रक्षोहणं वाजिनमाजिघर्षि मित्रं प्रथिष्ठमुपयामि शर्म ।
शिशानो अग्निः क्रतुभिः समृद्धः स नो दिवः सरिपः पातु
नक्तम् (तिल) तिलोसि सोमदैवत्यो गोसवो देवनिर्मितः ।
प्रयत्नवद्भिः पितृलोकान्प्राण आयाहि नः स्वधा (यवा) य-
वोसि यवयासद्विपं यावयारातिम् । पितृपदनं त्वा लोकमास्तु-
णामि (शाली) धान्यमसि धिनोहि देवान्धिनोहि यज्ञं धिनोहि
यज्ञपतिं धिनोहि मां यज्ञम् (दर्भीकुर) देवस्य त्वा सवितुः प्र-
सवेऽधिनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामादधे (दूर्वा) काण्डात्का-
ण्डात्प्ररोहन्ती परुषः परुषस्परि । एवा नो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण
शतेन च (मिट्टी) आक्रम्य वाजिन्पृथिवीमग्निमिच्छा रुचा
त्वम् । भूम्यायत्वायनो ब्रूहि यतः खनेम ते वयम् (भस्म) प्र-
सद्य भस्मना योनिमापश्च पृथिवीमग्नेः । संसृज्य मातृभिष्टुं ज्यो-
तिष्मान्पुनरासदः (मेवा) याः फलिनीर्या अफला अकोशाः
कोशिनीश्च याः । बृहस्पतिप्रसूतास्ता नो मुञ्चन्त्वंहसः (मिठास)
शर्कराभिरवकामवकाभिः शर्करामुत्सादेन । जिह्वामवक्रन्देन
तालुं सरस्वती जिह्वाग्रेण (पञ्चामृत) पञ्चव्युष्टीरनु पञ्च दुहा
गां पञ्चनाग्नीमृतवोज्जु पञ्च । पञ्च दिशा पञ्चदशेन कृप्ताः
समानमूर्ध्नीरभिलोकमेकम् । (पञ्चगव्य) गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि
सर्पिः कुशोदकम्, मिश्रीकृत्य ॥ समुद्रादूर्मिर्मधुमां उदारदुपांशुना-

सममृतत्वमानद् । घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवाना-
ममृतस्य नाभिम् (कपूर) त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धि पुष्टिव-
र्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् (सर्वौ-
षधीः) या ओषधयः प्रथमजा देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा । मनै नु
बभ्रूणामहं शतं धामानि सप्त च (गन्ध) गन्धद्वारां दुरादुर्षां
नित्यपुष्टां करीपिणीम् । ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रि-
यम् (फूल) पुष्पवतीः प्रसुमतीः फलिनीरफला उत । अथा इव
सजित्वरी वीरुधः पारयिष्णवः ॥ भगवते वासुदेवाय ८ लक्ष्मी-
सहिताय नारायणाय, भवाय देवाय ८ पार्वतीसहिताय परमे-
श्वराय, विनायकाय ८ बल्लभासहिताय महागणेशाय, हांहींसः
सूर्याय ८ प्रभासहिताय आदित्याय, भगवत्यै अमायै ८ सह-
स्रनाम्न्यै देव्यै भवान्यै विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः, एकविंशति-
स्नानानि नमः ॥ (अब पानी दूध दही घी शहद जऊं खण्ड सर्षप
तिल सोने का पत्र कपूर गन्ध लाजा अखरोट फूल और सर्वौषधी पात्रमें
जमा रखके “द्वादशीदिन के विना” विष्णु को स्नान देना) अम्बुना
पयसा दध्ना घृतेन मधुना यवैः । शर्करा सर्षपतिलैस्तथा चामी-
करणे वै । कर्पूरकुङ्कुमाभ्यां च लाजाऽक्षोटैः सपुष्पकैः । सर्वौ-
षध्यस्तथा पश्चाद्विष्णोः स्नानानि षोडश । दद्यात्षोडशस्नानानि
षोडशर्चेन विष्णवे ॥॥ आदौ शुद्धजलेन (प्रथम सफा पानी से)
वसोः पवित्रमसि शतधारं वसूनां पवित्रमसि सहस्रधारमय-
क्ष्मावः प्रजया संसृजामि रायस्पोषेण बहुला भवन्तीः ॥ भग-
वते वासुदेवाय ८ लक्ष्मीसहिताय नारायणाय शतधारोदकं
नमः सहस्रधारोदकं नमः ॥ (शंख से षोडशद्रव्यों को स्नान) ।

“पुरुषमेधाः पुरुषस्य नारायणस्यार्पम्” सहस्रशीर्षाः पुरुषः
 सहस्राक्षः सहस्रपात् । स भूमिं विश्वतो वृत्वाऽत्यतिष्ठदशाङ्गु-
 लम् ॥ १ ॥ पुरुषः एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भव्यम् । उतामृ-
 तत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति ॥ २ ॥ एतावानस्य महिमातो
 ज्यायांश्च पूरुषः । पादोस्य विश्वा भूतानि, त्रिपादस्यामृतं
 दिवि ॥ ३ ॥ त्रिपादूर्ध्वं उदैत्पुरुषः पादोस्येहाभवत्पुनः । ततो
 विश्वं विक्रामत्साशनानशने अभि ॥ ४ ॥ तस्माद्विराडजायत
 विराजो अधिपूरुषः । स जातो अत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिमथो पुरः
 ॥ ५ ॥ यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमतन्वत । वसन्तो अस्या-
 सीदाज्यं ग्रीष्म इध्मः शरद्विः ॥ ६ ॥ तं यज्ञं वर्हिषि प्रौक्ष-
 न्पुरुषं जातमग्रतः । तेन देवा अयजन्त साध्या ऋषयश्च ये
 ॥ ७ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः सम्भृतं पृषदाज्यम् । पशून्तांश्चक्रे
 वायव्यानारण्यान्ग्राम्याश्च ये ॥ ८ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत ऋचः
 सामानि जज्ञिरे । छन्दांसि जज्ञिरे तस्माद्यजुस्तस्मादजायत ॥ ९ ॥
 तस्मादश्वा अजायन्त ये के चोभयादतः । गावो ह जज्ञिरे
 तस्मात्तस्माज्जाता अजावयः ॥ १० ॥ यत्पुरुषं व्यदधुः कतिधा
 व्यकल्पयन् । मुखं किमस्य कौ बाहू का ऊरू पादा उच्येते
 ॥ ११ ॥ ब्राह्मणोस्य मुखमासीद्बाहू राजन्यः कृतः । ऊरू
 तदस्य यद्वैश्यः पद्भ्यां शूद्रो अजायत ॥ १२ ॥ चन्द्रमा
 मनसो जातश्चक्षोः सूर्यो अजायत । मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च प्राणा-
 द्रायुरजायत ॥ १३ ॥ नाभ्या आसीदन्तरिक्षं शीर्ष्णो द्यौः
 समवर्तत । पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथा लोकानकल्पयत्
 ॥ १४ ॥ सप्तास्यासन्परिधयस्त्रिः सप्त समिधः कृताः । देवा

यद्यज्ञं तन्वाना अवध्नन्पुरुषं पशुम् ॥ १५ ॥ यज्ञेन यज्ञमय-
जन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् । ते ह नार्कं महिमानः
सचन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः ॥ १६ ॥ तद्विष्णोः० ।
भगवते वासुदेवाय ८ लक्ष्मीसहिताय नारायणाय षोडशस्त्रा-
नानि नमः ॥ (अब पानी दूध दही घी शहद खण्ड सर्वौषधी
शाली फूल मेवा सर्षप लाजा गन्ध सुनपत्र और रत्न यह पंद्राह
द्रव्य जमा करना शम्भो के स्नान वास्ते) पानीयान्तरितैः पयो-
दधिघृतैः क्षौद्रेक्षुभिः सौषधैर्त्रीह्यद्भिः कुसुमोदकैः फलजलैः
सिद्धार्थलाजोदकैः । गन्धाद्भिः शुभहेमरत्नसलिलैरित्थं सदा चो-
त्तमैर्दद्यात्पञ्चदशाम्बुना सह महास्नानानि शम्भोः क्रमात् ॥
(स्नान देना) असंख्याताः सहस्राणि ये रुद्रा अधिभूम्भ्याम् ।
तेषां सहस्रयोजनेऽवधन्वानि तन्मसि ॥ १ ॥ येऽस्मिन्महत्यर्णवे-
ऽन्तरिक्षे भवा अधि । तेषां स० ॥ २ ॥ ये नीलग्रीवाः शिति-
कण्ठा दिवं रुद्रा उपाश्रिताः । तेषां स० ॥ ३ ॥ ये नीलग्रीवाः
शितिकण्ठाः शर्वा अधः क्षमाचराः । तेषां स० ॥ ४ ॥ ये
वनेषु शिल्पिञ्चरा नीलग्रीवा विलोहिताः । तेषां सह० ॥ ५ ॥
येऽन्नेषु विविध्यन्ति पात्रेषु पिवतो जनान् । तेषां स० ॥ ६ ॥
ये भूतानामधिपतयो विशिखासः कपर्दिनः । तेषां० ॥ ७ ॥
ये भूतानां पथि रक्षय ऐड मृडाय व्युधः । तेषां० ॥ ८ ॥ ये
तीर्थानि प्रचरन्ति सृकावन्तो निषङ्गिणः । तेषां० ॥ ९ ॥ य
एतावन्तो वा भूयांसो वा दिशो रुद्रा वितिष्ठिरे । तेषां०
॥ १० ॥ ॐ नमो अस्तु रुद्रेभ्यो, ये दिवि येषां वर्षमिषवस्ते-
भ्यो, दश प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वा-

स्तेभ्यो नमो अस्तु ते नो मृडयन्तु ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि
तमेपां जम्भे दध्मः ॥ १ ॥ ॐ नमो अस्तु रुद्रेभ्यो येऽन्त-
रिक्षे येषां वात इषवस्तेभ्यो दश प्राची० ॥ २ ॥ ॐ नमो अस्तु
रुद्रेभ्यो ये पृथिव्यां येषामन्नमिषवस्तेभ्यो दश० ॥ ३ ॥ यो
रुद्रो अग्नौ यो अप्सु य ओषधीषु यो वनस्पतिषु यो रुद्रो
विश्वा भुवना विवेश तस्मै रुद्राय नमो अस्तु देवाः ॥ भवाय
देवाय ८ पार्वतीसहिताय परमेश्वराय पञ्चदश स्नानानि नमः ॥
(गणेश को चतुर्दश स्नान) गणानान्त्वा गणपतिं हवामहे कवि-
ङ्कवीनामुपमश्रवस्तमम् । ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आनः
शृण्वन्नूतिभिः सीद सादनम् ॥ विनायकाय ८ बलभासहि-
ताय श्रीमहागणेशाय चतुर्दश स्नानानि नमः ॥ (अब जल
क्षीर दही घी खण्ड तिल जऊं शहद लाजा पञ्चगव्य गन्ध फूल और
सर्वौषधी यह तेराह द्रव्य सूर्यस्नान के लिये जमा करना) पयः
क्षीरं दधि सर्पिरिक्षुस्तिला यवा मधु । लाजामृतं पञ्चगव्यं
गन्धपुष्पोषधीस्तथा । त्रयोदशस्नानेऽमूनि सूर्यस्योक्तानि सूरिभिः
(सूरजको स्नान देना) चित्रन्देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य
वरुणस्याग्नेः । आप्राद्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा
जगतस्तस्थुषश्च ॥ हां हीं सः सूर्याय ८ प्रभासहिताय
आदित्याय त्रयोदश स्नानानि नमः ॥ (अब लाजा गन्ध
वय कुठ ऐल शङ्खफूल केसर अगुरु और कर्पूर यह आठ द्रव्य दुर्गा
के स्नान पर एकट्ठा करना, “गन्ध, केसर” ये दो गिनती में एक
ही रख के आठ द्रव्य है ॥) लाजागन्धवचः कुष्ठं वालुकं शङ्ख-
गुष्पकम् । कुङ्कुमागुरुकर्पूरं स्नाने देव्याः प्रकल्पयेत् ॥ (स्नान

देना) जातवेदसे सुनवाम सोममराती यतो निदहाति वेदः ।
स नः पर्षदतिदुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरितात्यग्निः ॥
भगवत्यै अमात्यै ८ सहस्रनाम्न्यै देव्यै भवान्यै अष्टौ स्नानानि
नमः ॥ (शङ्खको स्नान) अग्निर्ऋषिः पवमानः पाञ्चजन्यः
पुरोहितः । तमीमहे महागयम् ॥ पाञ्चजन्याय शङ्खाय स्नानं
नमः ॥ (घण्टा को स्नान) कयानश्चित्र आभुवदूती सदा वृधः
सखा । कया शचिष्ठया वृता ॥ देवदूत्यै घण्टाभगवत्यै स्नानं
नमः ॥ (अब यथाकाल सन्ध्योपासना का “ब्रह्म तृप्यतां” इह
तर्पण करके) ततो देवर्षिपितृतर्पणम् ॥ ॐ नमो देवेभ्यः
“कण्ठोपवीती” स्वाहा ऋषिभ्यः “अपसव्येन” स्वधा पितृभ्यः
“सव्येन” आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं ब्रह्माण्डं सचराचरं । जगत्तृप्यतु
तृप्यतु तृप्यतु एवमस्तु ॥ (सफा पानी से मन्त्रगुडक करना, याने
स्नानद्रव्यों की गलाजत हठना) । तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्य-
न्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततम् ॥ तद्विप्रासो विपन्यवो जागृ-
चांसः समिन्धते । विष्णोर्यत्परमं पदम् ॥ भगवते वासुदेवाय
८ । भवाय देवाय ८ विनायकाय ह्रां हीं सः सूर्याय ८ भगवत्यै
अमात्यै ८ सहस्रनाम्न्यै देव्यै भवान्यै विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः
मन्त्रगुडकं परिकल्पयामि नमः ॥ (बाहे हाथ के बीच में अक्षत
व पानी रख के उससे देवों की नीराजना “याने” आलत निकाल
के बाहे कन्दे पर से फैंकना) ॐ प्रत्यग्रे हरसाहरः शृणीहि वि-
श्वतः प्रति । यातुधानस्य रक्षसो बलं विरुज वीर्यम् ॥ (इत्या-
रात्रिका ॥ (अब देवों के पैरो का पानी आंखों पर मलना) ता
बां वास्तून्पुष्मसि गमध्वै यत्र गावो भूरिशृङ्गा अयासः ।

अत्राह तदुरुगायस्य वृष्णः परमं पदमवभाति भूरि ॥ इति
 नेत्रस्पर्शनम् ॥ (अब पानी तिलक गोमतीचक्र शङ्ख तुलसीदल
 घण्टा सालिग्रामशिला और ताम्रपात्र, यह आठ वस्तु चरणामृत के
 अङ्ग हैं । याने यथायोग्य ताम्रपात्र में गोमतीचक्र व सालिग्राम,
 चन्दनतिलक और तुलसीफूलयुक्त रख के, और विष्टरयुक्त शंख में
 पानी रखना) ॥ उदकं चन्दनं चक्रं शङ्खश्च तुलसीदलम् ।
 घण्टा शिला ताम्रपत्रमष्टाङ्गं चरणामृतम् ॥ (अब घण्टाशब्द
 समेत शङ्ख से पानी डालना) ॐ तद्विष्णोः परमं पदं सदा
 पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततम् ॥ तद्विप्रासो विपन्यवो
 जागृवांसः समिन्धते । विष्णोर्यत्परमं पदम् ॥ भगवते वासु-
 देवाय ८ लक्ष्मीसहिताय नारायणाय चरणामृतं गृह्णामि नमः ॥
 (सिरको छिडकना) शिरसा धारयाम्यहम् ॥ आपो हिष्ठा मयो-
 भुवस्ता न ऊर्जे दधातन । महे रणाय चक्षसे ॥ यो वः शिव-
 तमो रसस्तस्य भाजयते हनः । उशतीरिव मातरः ॥ तस्मा अर-
 ज्ञमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च नः ॥
 (विच्छाने जगाह फूल विच्छाना) आसनाय नमः पद्मासनाय
 नमः गरुडासनाय नमः वृषभास० मूषकास० सप्ताश्वस०
 सिंहासनाय नमः शतदलपद्मा० सहस्रदलपद्मासनाय नमः ॥
 (विच्छौने पर मार्जित देवों को गन्ध फूल से अनुलेपन कर के वि-
 ठाना) किमासनं ते गरुडासनाय किं भूषणं कौस्तुभभूषणाय ।
 लक्ष्मीकलत्राय किमस्ति देयं वागीश किं ते वचनीयमस्ति ॥
 (यथाकाल स्तोत्र पढ़ के) रथे अक्षेषु वृषभस्य वाजे वाते
 पर्जन्ये वरुणस्य शुष्मे । इन्द्रं या देवी सुभगा जजान सेयम-

गाद्वर्चसा संविदाना । विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्योऽनुलेपनं
 गृह्णामि नमः ॥ (वस्त्र पहनना) तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्पुरुषं
 ज्ञातमग्रतः । तेन देवा अयजन्त साध्या ऋषयश्च ये ॥ युवा
 सुवासाः परिवीत आगात्स उच्छ्रेयान्भवति जायमानः । तन्धी-
 रासः कवय उन्नयन्ति साध्यो मनसा देवयन्तः ॥ विष्णुप-
 ञ्चायतनदेवताभ्यो वस्त्रं नमः ॥ (जजू पहनना) तस्माद्यज्ञा-
 त्सर्वहुतः संभृतं पृषदाज्यम् पशूंस्तांश्चक्रे वायव्यानारण्यान्ग्रा-
 म्याश्च ये ॥ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् ।
 आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः ॥ यज्ञो-
 पवीतमसि यज्ञस्य त्वा उपवीतेन उपनह्यामि ॥ विष्णुपञ्चा-
 यतनदेवताभ्यः यज्ञोपवीतं नमः ॥ (गन्ध चढाना) तस्माद्य-
 ज्ञात्सर्वहुत ऋचः सामानि जज्ञिरे । छन्दांसि जज्ञिरे तस्मा-
 द्यजुस्तस्मादजायत ॥ गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषि-
 णीम् । ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् ॥ भगवते
 वासुदेवाय० विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः समालभनं गन्धो
 नमः ॥ (अक्षत व फूल चढाना) तस्मादश्वा अजायन्त ये के
 चोभयादतः । गावो ह जज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाता अजावयः ॥
 पुष्पवतीः प्रसुवतीः फलिनीरफला वत । अश्वा इव सजित्वरीर्वी-
 रुधः पारयिष्णवः ॥ “पूर्वे” नारायणाय नमः “दक्षिणे” पुण्ड-
 रीकाक्षाय नमः “पश्चिमे” गोविन्दाय नमः “उत्तरे” मधु-
 सूदनाय नमः “ऐशान्यां” विष्णवे नमः “आग्नेय्यां” जनार्दनाय
 नमः “नैऋत्यां” पद्मनाभाय नमः “वायव्यां” वामनाय नमः ऊर्ध्वे”
 वासुदेवाय नमः “अधरे” लोकनाथाय नमः “मध्ये” केशवाय

नमः शङ्खाय नमः चक्राय नमः गदायै हलाय कौस्तुभाय नमः
जयाय विजयाय धात्र्यै शेषाय अयनद्वयाय “द्वारे” चण्डाय
उपचण्डाय ऋग्वेदाय यजुर्वेदाय सामवेदाय अथर्ववेदाय नमः
कृतयुगाय त्रेतायुगाय द्वापरयुगाय कलियुगाय ॐ भूर्लोकाय
ॐ भुवः लोकाय ॐ स्वर्लोकाय ॐ भूर्भुवः स्वर्लोकाय नमः
ॐ तद्विष्णोः० भगवते वासुदेवाय ८ लक्ष्मीसहिताय नारा-
यणाय नमः ॥ ॐ यो रुद्रो० भवाय देवाय नमः पार्वतीसहि-
ताय परमेश्वराय नमः । ॐ गणानान्त्वा० विनायकाय नमः
वल्लभासहिताय महागणेशाय नमः । ॐ चित्रन्देवानां० ह्रीं ह्रीं सः
सूर्याय नमः ८ प्रभासहिताय आदित्याय नमः । ॐ जातवेदसे०
भगवत्यै अमायै नमः कामायै नमः सहस्रनाभ्यै देव्यै भवान्यै
नमः विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः अर्घो नमः ॥ पुष्पनमः (धूप
चढाना) यत्पुरुषं विदधुः कतिधा व्यकल्पयन् । मुखं किमस्य
कौ बाहू का ऊरू पादा उच्यते ॥ धूरसि धूर्व धूर्वन्तं योस्मा-
न्धूर्वति तं धूर्वय वयं धूर्वामस्तं च धूर्व । देवानामसि वह्नितमं
सस्त्रितमं पप्रितमं इष्टतमं विष्णोः क्रमोऽस्याहुतमसि हविर्दानं
दंहस्व म्वाहान्मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्ष उरुत्वा वाताय । वस-
वस्त्वा धूपयन्तु गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वत् । रुद्रास्त्वा धूपयन्तु,
त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वत्, आदित्यास्त्वा धूपयन्तु जागतेन
छन्दसाङ्गिरस्वत्, विश्वे त्वा देवा वैश्वानरा धूपयन्तु आनुष्टु-
भेन छन्दसाङ्गिरस्वत्, इन्द्रास्त्वा धूपयन्तु, वरुणास्त्वा धूपयन्तु,
विष्णुस्त्वा धूपयन्तु ॥ विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः धूपं परिकल्प-
यामि नमः ॥ (रत्नदीप चढाना) ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्बाहू

राजन्यः कृतः । ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्भ्यां शूद्रो अजायत ॥
तेजोसि शुक्रमसि ज्योतिरसि धामासि प्रियन्देवानामना दृष्टं
देवयजनं देवताभ्यस्त्वा देवताभ्यो गृह्णामि देवेभ्यस्त्वा
यज्ञेभ्यो गृह्णामि ॥ विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः रत्नदीपं परिक-
ल्पयामि नमः ॥ (चामर करना) देवस्य त्वा सवितुः प्रस-
वेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामादधे ॥ जय नारायण०
शिवयोर्लीलास्तुतिं पठित्वा विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः चामरं परि-
कल्पयामि नमः ॥ (छत्री चढाना) काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती
परुषः परुषस्परि । एवा नो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च ॥
विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः छत्रं परिकल्पयामि नमः ॥ (आईना
दिखाना) तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् । पश्येम शरदः
शतं जीवेम शरदः शतम् । विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः आदर्श
परिकल्पयामि नमः ॥ (तर्पण करना) एताभ्यो देवताभ्यो
धूपो नमः दीपो नमः ॥ (माफी मांगना हाथ जुड के) विष्णु-
पञ्चायतनदेवतानामर्घ्यदानाद्यर्चनविधिः सर्वः परिपूर्णोस्तु ॥
(त्रामपात्र में दूध घी शकर दही शहद जमा करके मधुपर्क चढाना)
चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षोः सूर्यो अजायत । मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च
प्राणाद्वायुरजायत ॥ हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः
पतिरेक आसीत् । स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्यै देवाय
हविषा विधेम ॥ विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः मात्रामधुपर्कं चारुं
निवेदयामि नमः ॥ (पुष्पाञ्जलि सिर पर चढाना) नाभ्या
आसीदन्तरिक्षं शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत । पद्भ्यां भूमिर्दिशः
श्रोत्रात्तथा लोकानकल्पयत् ॥ विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः कुसु-

माञ्जलिं समर्पयामि नमः ॥ (चार प्रक्रम देना) सप्तास्यास-
 न्परिधयस्त्रिः सप्त समिधः कृताः । देवा यद्यज्ञं तान्वना अबध्न-
 न्पुरुषं पशुम् ॥ ॐ नमो नारायणाय भगवन्प्रसीद ॥ ॥ इति
 चत्वारि प्रदक्षिणानि ॥ ॥ ध्येयं सदा परिभवन्नमभीष्टदोहं तीर्था-
 स्पदं शिवविरिञ्चिनुतं शरण्यम् । भृत्यार्तिहं प्रणतपाल भवा-
 विधिपोतं वन्दे महापुरुष ते चरणारविन्दम् ॥ १ ॥ त्यक्त्वा
 सुदुस्त्यजसुरेप्सितराज्ज्वलक्ष्मीं धर्मिष्ठ आर्यवचसा यदगादर-
 ण्यम् । मायामृगं दयितयेप्सितमनुधावद्वन्दे म० ॥ २ ॥ श्री-
 मत्सरोरुहयवाङ्कुशचक्रचापमत्स्याङ्कितं नवविलोहितपल्लवाभम् ।
 लक्ष्म्यालयं परममङ्गलमात्मरूपं वन्दे० ॥ ३ ॥ वृन्दावनान्त-
 रमगादनु गोकुलानां सञ्चार्य सर्वपशुभिः स्वविवृद्धिकामी ।
 सञ्चिन्तयदगगुरोर्मृगपक्षिणां यद्वन्दे० ॥ ४ ॥ यद्गोपिका विरह-
 जाग्निपरीतदेहास्तप्तस्तेषु विजहुः परिरभ्य तापम् । रासे तदी-
 यकुचकुङ्कुमपङ्कलितं वन्दे० ॥ ५ ॥ कालीयमस्तकविघट्टनद-
 क्षमस्य मोक्षेप्सुभिर्विरहदीनमुखाभिरारात् । तत्पत्निभिः स्तुतम-
 शेषनिकामरूपं वन्दे० ॥ ६ ॥ ज्ञानालयं श्रुतिविमृग्यमनादि-
 मर्च्य ब्रह्मादिभिर्हृदि विचिन्त्यमगाधबोधैः । संसारकूपपतितो-
 त्तरणावलम्ब्यं वन्दे० ॥ ७ ॥ येनाङ्कपालवपुषः स्तनपानबुद्धे-
 स्त्वदङ्घ्रिणाहृतमऽनो विपरीतचक्रम् । विध्वस्तभाण्डमपतद्भुवि-
 गोपमूर्तेर्वन्दे महापुरुष ते चरणारविन्दम् ॥ ८ ॥ इत्यष्टकं पठति
 यः परमस्य पुंसो नारायणस्य निरयार्णवतारणस्य । सर्वाप्ति-
 माशु हृदये कुरुते मनुष्यः संप्राप्य देहविलयं लभते च मोक्षम्
 ॥ ९ ॥ (अष्टाङ्गप्रणाम देना) उभाभ्यां जानुभ्यां पाणिभ्यां

शिरसा उरसा वचसा मनसा नमस्कारं करोमि नमः ॥ (तर्पण पानीसे करना । याने किसी तराह हीनता की माफी मांगकर पूर्णता मांगना) अन्नं नमः अन्नं नमः, आज्यमाज्यं अद्यदिने अद्य यथासङ्कल्पात्सिद्धिरस्तु अन्नहीनं क्रियाहीनं विधिहीनं द्रव्य-हीनं मन्त्रहीनं च यद्गतं तत्सर्वमच्छिद्रं सम्पूर्णमस्तु एवमस्तु ॥ (अर्घा का पानी हाथ से वापस करना) शन्नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये, शंयोरभिस्रवन्तु नः ॥ (उस से अपोशान देना) विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः अपोशानं नमः आचमनीयं नमः ॥ (और भी उलटाई हुई अर्घा के पानी में यथासम्भव दक्षिणा पाना) पुनः, शन्नो देवी० । (दक्षिणा देना) विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः दक्षिणायै तिलहिरण्यरजतनिष्कर्षं ददानि । (और भी पैसा कुछ देना) एता देवताः सदक्षिणान्नेन प्रीयन्तां प्रीताः सन्तु ॥ (नैवेद्य निवाजना) अमृतीशमुद्रयाऽमृतीकृत्य, अमृतमस्तु अमृतायतां नैवेद्यम् ॥ सावित्राणि सावित्रस्य देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामादधे भगवते वासुदेवाय ८ लक्ष्मीसहिताय नारायणाय, भवाय देवाय ८ पार्वतीसहिताय परमेश्वराय, विनायकाय ८ वल्लभासहिताय श्रीमहागणेशाय, हांहींसः सूर्याय, सप्ताध्याय ८ प्रभासहिताय आदित्याय, भगवत्यै अमायै ८ सहस्रनाम्न्यै देव्यै भवान्यै विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः ॐ नमो नैवेद्यं निवेदयामि नमः ॥ (योगिनियों को बल देना) आकाशमा-तृभ्यो बलिं नमः, समालभनं गन्धो नमः, अर्घो नमः, पुष्पं नमः, (देवों को बल देना) विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः बलिं

समर्पयामि नमः (क्षेत्रपालों को बल देना) क्षां क्षेत्राधिपत-
येऽन्नं नमः । रां राष्ट्राधिपतयेऽन्नं नमः ॥ सर्वाभयवरप्रद मयि
पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु ॥ (दो फूल देवों को चढाना) ॐ
तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुरात-
तम् ॥ १ ॥ तद्विप्रासो विपन्यवो जागृवांसः समिन्धते ।
विष्णोर्यत्परमं पदम् ॥ २ ॥ (इहां नित्यकर्म जप वगैरा करके,
देवों को विसर्जन करना, याने अक्षत दो दर्भकाण्ड हाथमें रख के
रुकसत करना) ततो जपादि कृत्वा ॥ ॐ भूः पुरुषं विसर्जयामि
नमः, ॐ भुवः पुरुषं विसर्जयामि नमः, ॐ स्वः पुरुषं विस-
र्जयामि नमः ॐ भूर्भुवः स्वः पुरुषं विसर्जयामि नमः ॥ ३ ॥
ॐ भूर्भुवः स्वस्तस्ववितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि, धियो
यो नः प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ नमोस्त्वनन्ताय सहस्रमूर्तये सहस्र-
पादाक्षिशिरोरुबाहवे । सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते सहस्रकोटी-
युगधारिणे नमः ॥ ३ ॥ वासुदेवाय विब्रहे लक्ष्मीनाराय-
णाय धीमहि, तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ जितं ते पुण्ड-
रीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन । नमस्तेस्तु हृषीकेश महापुरुष
पूर्वज ॥ ३ ॥ ॐ नमः कारणवामनाय गोब्राह्मणहिताय च ।
जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ॥ ३ ॥ विश्वरू-
पाय विब्रहे विष्वक्सेनाय धीमहि, तन्नो विष्णुः प्रचोदयात्
॥ ३ ॥ नरसिंहाय विब्रहे नरकोत्तारणाय धीमहि, तन्नो विष्णुः
प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ ॐ तत्पुरुषाय विब्रहे महादेवाय धीमहि,
तन्नोरुद्रः प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ ॐ तत्पुरुषाय विब्रहे वक्रतुण्डाय
धीमहि, तन्नो दन्ती प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ भास्कराय विब्रहे

सहस्ररश्मये धीमहि, तन्नः सूर्यः प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ सुभगायै
 विब्रहे काममालिन्यै धीमहि, तन्नो दुर्गा प्रचोदयात् ॥ ३ ॥
 ॐ तत्सद्ब्रह्माऽद्य तावत्तिथावद्य अमुकमासस्य अमुकपक्षस्य
 तिथावमुकायां, भगवतः वासुदेवस्य ८ लक्ष्मीसहितस्य नारा-
 यणस्य, भवस्य देवस्य ८ पार्वतीसहितस्य, परमेश्वरस्य, विना-
 यकस्य ८ वल्लभासहितस्य श्रीमहागणेशस्य, हां हींसः सूर्यस्य ८
 प्रभासहितस्य आदित्यस्य, भगवत्याः अमायाः ८ सहस्रनाम्न्याः
 देव्याः भवान्याः विष्णुपञ्चायतनदेवतानां, आत्मनो वाङ्मनः-
 कायोपार्जितपापनिवारणार्थं श्रीविष्णुप्रीत्यर्थं विष्णुपञ्चायतन-
 पूजनमच्छिद्रं सम्पूर्णमस्तु एवमस्तु ॥ (यवा समेत पानी से
 तर्पण करना) एताभ्यो देवताभ्यः यवोदकं नम उदकतर्पणं
 नमः ॥ (प्रार्थना करना) आज्ञा मे दीयतां नाथ नैवेद्यस्यास्य
 भक्षणे । शरीरयात्रासिद्ध्यर्थं भगवन्क्षन्तुमर्हसि ॥ आपन्नोस्मि
 शरण्योस्मि सर्वावस्थासु सर्वदा । भगवंस्त्वां प्रपन्नोस्मि रक्ष मां
 शरणागतम् ॥ २ ॥ ध्येयः सदा सवितृमण्डलमध्यवर्ती नारा-
 यणः सरसिजासनसन्निविष्टः । केयूरवान्कनककुण्डलवान्कि-
 रीटी हारी हिरण्मयवपुर्धृतशङ्खचक्रः ॥ यद्बाल्ये यच्च कौमारे
 यद्यौवने कृतं मया । वयःपरिणतौ यच्च यच्च जन्मान्तरेषु च ।
 कर्मणा मनसा वाचा यत्पापं समुपार्जितम् । तन्नारायण
 गोविन्द क्षमस्व गरुडध्वज । नीलोत्पलदलक्ष्यामः प्रफुल्लजलजे-
 क्षणः । जलशायी जगद्योनिः प्रीयतां मम केशवः ॥ भक्तिः
 कृष्णे मतिर्धर्मे शक्तिस्त्यागे रतिः श्रुतौ । दया सर्वेषु भूतेषु
 स्यान्मे जन्मनि जन्मनि ॥ देव प्रपन्नार्तिहर प्रसादं कुरु केशव ।

अवलोकनदानेन भूयो मा दा भवव्यथाम् ॥ हा नाथ हा रमा-
नाथ व्रजनाथार्थिनाशन । मग्नमुद्धर गोविन्द मां दीनं सङ्कटा-
र्णवात् ॥ (शिवजी को) आकर्णयाशु कृपणस्य वचांसि सम्यक्
लब्धोसि नाथ बहुभिर्ननु जन्मवृन्दैः ॥ अद्य प्रभो यदि दयां
कुरुषे न मे त्वं तत्तः परं कथय कं शरणं व्रजामि ॥ नमः शिवाय
निःशेषकेशप्रशमशालिने । त्रिगुणग्रन्थिदुर्भेदभवबन्धविभेदिने ॥
(गणेशको) वक्रतुण्ड महाकाय कोटिसूर्यसम प्रभो । अविघ्नं
कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ॥ सर्गारम्भेऽप्यजाताय बीजरूपेण
तिष्ठते । धात्रा कृतप्रणामाय गणाधिपतये नमः ॥ (सूर-
जको) जातवेदप्रकाशाय ज्योतीरूप सनातन । सप्ताश्वरथवा-
हाय भास्कराय नमो नमः ॥ अपरः शरणं नास्ति त्वमेव
शरणं मम । तस्माच्छरण्यभावेन रक्षरक्ष दिवाकर ॥ (दुर्गा-
को) शब्दब्रह्ममये स्वच्छे देवि त्रिपुरसुन्दरि । यथाशक्ति
जपं पूजां गृहाण परमेश्वरि ॥ दुर्गे स्मृता हरसि भीतिमशेष-
जन्तोः स्वस्थैः स्मृता मतिमतीव शुभां ददासि । दारिद्र्य-
दुःखभयहारिणि का त्वदन्या सर्वोपकारकरणाय दयार्द्र-
चित्ता ॥ यदक्षरपदभ्रष्टं मात्राहीनं च यद्गतम् । मया दासेन
विज्ञप्तं क्षम्यतां परमेश्वर ॥ (अष्टाङ्ग प्रणामदेना) उभाभ्यां
जानुभ्यां पाणिभ्यां शिरसा उरसा वचसा मनसा च नम-
स्कारं करोमि नमः ॥ (तर्पण करना) नमो ब्रह्मणे नमो
अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः । नमो वाचे नमो
वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते कृणोमि । इत्येतासामेव देव-
तानां सार्ष्टितां सायुज्यं सलोकतां सामीप्यमाप्नोति य एवं
विद्वान् स्वाध्यायमधीते ॥ (माफ्ती मांगना) यज्ञेन यज्ञमय-

जन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् । ते ह नाकं महि-
मानः सचन्त यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः ॥ (चरणामृत
भागियों को देना) बलिर्विभीषणो भीष्मः प्रह्लादो नारदः
शुकः । षडेते वैष्णवश्रेष्ठा गृह्णन्तु चरणोदकम् ॥ ॐ नमो दे-
वेभ्यः “कण्ठोपावीती” स्वाहा ऋषिभ्यः “अपसव्येन” स्वधा
पितृभ्यः “सव्येन” आ ब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं ब्रह्माण्डं सचराचरं
जगत्तृप्यतु तृप्यतु तृप्यतु एवमस्तु ॥ (और फूल चढाना)
पाद्यं किं भवते भवेत्सुरसरित्पादोदकाय प्रभो को दीपस्तरणी-
क्षणाय गरुडारूढाय किंचासनम् । किं भोज्यं जगदन्नदाय
वसनं किं दिव्यवासोभृते किं स्तोत्रं निगमागमाय तदलं बद्धो
मयैकाञ्जलिः ॥ (विज्ञप्ति करना) पूजितोसि मया भक्त्या भग-
वन्कमलापते । सलक्ष्मीको मम स्वान्तं विश विश्रान्तिहेतवे ॥
(चरणामृत हाथसे पीना) चरणं पवित्रं विततं पुराणं येन
पूतस्तरति दुष्कृतानि । तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अतिपात्मा-
नमराति तरेम । लोकस्य द्वारमर्चिष्मत्पवित्रं ज्योतिष्मद्भ्राज-
मानं महस्वत् । अमृतस्य धारा बहुधा दोहमानं चरणं नो
लोके सुधितां दधातु ॥ ॥ देवदेव महादेव शङ्खचक्रगदा-
धर । देहि विष्णो ! ममानुज्ञां पादोदकनिषेवणे ॥ अकालमृ-
त्युहरणं सर्वव्याधिनिवारणम् । विष्णुपादोदकं पीत्वा पुनर्जन्म
न विद्यते ॥ अच्युतानन्त ! गोविन्द नामोच्चारणभेषजात् ।
नश्यन्ति सकला रोगाः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ शरीरे र्जर्जरी-
भूते व्याधिग्रस्ते कलेवर । औषधं जाह्नवीतोयं वैद्यो नारायणो
हरिः ॥ ॥ इति विष्णुपञ्चायतनपूजाविधिः ॥

अथ गणेशकवचम् ॥

अस्य श्रीगणेशकवचस्य भृगुऋषिः, अनुष्टुप्छन्दः, श्रीगज-
वदनो देवता, आत्मनो वाङ्मनःकायोपार्जितपापनिवार-
णार्थं, अमुककामनासिद्ध्यर्थं जपे पाठे वा विनियोगः ॥ ॥
अथ ध्यानम् ॥ गजवदनमचिन्त्यं तीक्ष्णदन्तं त्रिनेत्रं बृहदुदर-
मशेषव्यक्तिरूपं पुराणम् । अमरवरसुपूज्यं रक्तवर्णं सुरेशं पशु-
पतिसुतमीशं विघ्नराजं नमामि ॥ ॥ ॐ शिरोवत्वीशपुत्रो मे
वालं पातु विनायकः । त्रिनेत्रः पातु नेत्रे मे शूर्पकर्णस्तथा
श्रुती ॥ हेरंबो रक्षतु घ्राणं मुखं पातु गजाननः । जिह्वां पातु
गणेशो मे कण्ठं श्रीकण्ठवल्लभः ॥ स्कन्दौ महाबलः पातु भुजौ
मे पातु विघ्नहा । करौ परशुभृत्पातु नाभिं सिन्दूरभूषितः ॥
जघनं पार्वतीपुत्रस्तूरु मे पातु पाशभृत् । जानुनी जगतां नाथो
जङ्घे मूषकवाहनः ॥ गुल्फौ पद्मासनः पातु पादौ दुर्दैत्यदर्पहा ।
एकदन्तोऽग्रतः पातु पृष्ठं पातु गणाधिपः ॥ पार्श्वौ तु मोद-
काहारो दिग्विदिक्षु च सिद्धिदः । व्रजतस्तिष्ठतो वापि जाग्रतः
स्वपतोपि वा ॥ चतुर्थीवल्लभो देवो पातु मे भुक्तिमुक्तिदः ॥
इदं पवित्रं यः स्तोत्रं चतुर्थ्या नियतः पठेत् । सिन्दूररक्तपुष्पैश्च
दूर्वयाऽऽपूज्य विघ्नपम् ॥ राजा राजसुतो वापि राजपत्नी कुलं
बलम् । तस्यावश्यं भवेद्भ्रश्यो विघ्नराजप्रसादतः ॥ समन्त्रयन्त्रं
यः स्तोत्रं करे संलिख्य धारयेत् । धनधान्यसमृद्धिस्तु भवत्येव
न संशयः ॥ वाग्भवं कामराजस्य माया चादौ विधीयताम् ।
हुंनमो वक्रतुण्डाय मध्ये यस्य जपेन्नरः ॥ रसनालसदेकाग्रं
षडङ्गं रसपूर्वकम् । हुत्वा दत्त्वा च विधिवन्नष्टद्रव्यं समे-

प्यति ॥ यं यं काममभिध्याय कुरुते कर्म किञ्चन । तं तं
सर्वमवाप्नोति वक्रतुण्डप्रसादतः ॥ भवेदव्याहृतैश्वर्यः स गणे-
शप्रसादतः ॥ इति श्रीभविष्यत्पुराणे गणेशकवचं समाप्तम् ॥

अथ गुरुस्तुतिः ॥

ॐ ब्रह्मानन्दं परमसुखदं केवलं ज्ञानमूर्तिं द्वन्द्वातीतं गगन-
सदृशं तत्त्वमस्यादिलक्ष्यम् । एकं नित्यं विमलमचलं सर्वधी-
साक्षिभूतं भावातीतं त्रिगुणरहितं सद्गुरुं तं नमामि ॥ १ ॥
स्मरं स्मरं जनिमृतिभयं जातनिर्वेदवृत्तिर्ध्यायं ध्यायं पशुप-
तिमुमाकान्तमन्तर्निषण्णम् । पायं पायं सपदि परमानन्दपीयू-
षधारा भूयोभूयो निजगुरुपदाम्भोजयुग्मं नमामि ॥ २ ॥
यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ । तस्यैते कथिता
ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥ ३ ॥ नमामि सद्गुरुं शान्तं
प्रत्यक्षं शिवरूपिणम् । शिरसा योगपीठस्थं धर्मकामार्थसिद्धये
॥ ४ ॥ श्रीगुरुं परमानन्दं वन्दाम्यानन्दविग्रहम् । यस्य
सान्निध्यमात्रेण चिदानन्दायते परम् ॥ ५ ॥ अखण्डमण्डला-
कारं व्याप्तं येन चराचरम् । तत्पदं दर्शितं येन तस्मै श्रीगुरवे
नमः ॥ ६ ॥ अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया । चक्षु-
रुन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ ७ ॥ हरौ रुष्टे गुरु-
स्त्राता गुरौ रुष्टे न कश्चन । सर्वदेवस्वरूपाय तस्मै श्रीगुरवे
नमः ॥ ८ ॥ गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुः साक्षान्महेश्वरः । गुरु-
रेव जगत्सर्वं तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ ९ ॥ ध्यानमूलं गुरोर्मूर्तिः
पूजामूलं गुरोः पदम् । ज्ञानमूलं गुरोर्वाक्यं मोक्षमूलं गुरोः
कृपा ॥ १० ॥ नमस्ते नाथ भगवन् शिवाय गुरुरूपिणे ।

विद्यावतारसंसिद्धयै स्वीकृतानेकविग्रह ॥ ११ ॥ नवाय नव-
रूपाय परमार्थैकरूपिणे । सर्वाज्ञानतमोभेदभानवे चिद्वनाय ते
॥ १२ ॥ स्वतन्त्राय दयाकृतविग्रहाय परात्मने । परतन्त्राय
भक्तानां भव्यानां भव्यहेतवे ॥ १३ ॥ ज्ञानिनां ज्ञानरूपाय
प्रकाशाय प्रकाशिनाम् । विवेकिनां विवेकाय विमर्शाय विम-
र्शिनाम् ॥ १४ ॥ पुरस्तात्पार्श्वयोः पृष्ठे नमस्कुर्यामुपर्यधः ।
सदा मच्चित्तरूपेण विधेहि भवदासनम् ॥ १५ ॥ इति गुरुस्तुतिः ॥

अथ महागायत्रीलीलास्तुतिः ॥

ॐ सदा गवेषयन् जगत्रयेषु वेदमातरं चिदात्मना कृत-
स्थितं समत्र चाद्य लब्धवान् । उदसु गद्गदं महोदयात्प्र-
णौमि भक्तिनौक्या सुदुस्तरं द्रुतं तितीर्षुरापदर्णवम् ॥ १ ॥
सुदीनलोकपातिनी सतां कृपाशतिशोभते ह्यतः सुधांशुचक्षुषे-
क्षयाम्ब ! मादृशं जनम् । नवापि हीयते तवेषदीशि ! पालनेन
नो भवादृतः कुपुत्रता न भासते प्रसूहृदि ॥ २ ॥ नमामि मुक्त-
विद्रुमप्रतप्तहाटकाऽसितावदातवर्णसुन्दरैः पडर्धलोललोचनैः ।
सरोजपण्डवान्धवप्रतप्तपावकप्रभैः किरीटरत्नरञ्जितैः सुधांशुख-
ण्डमण्डितैः ॥ ३ ॥ मुखैर्दशार्धसंमितैर्विराजमानविग्रहां सुरेशचा-
पसप्रभां समस्तदेववन्दिताम् । वराभयाङ्कुशान्वितैः कपालशूल-
शंखचक्रसारसद्वयीगुणाङ्कितैः करैर्विराजिताम् ॥ ४ ॥ भवद्रुमस्य
मूलतां गतां मुनीन्द्रवन्दितामखण्डभावमण्डलप्रकाशकारिणीं
शिवाम् । समस्तदेवतामयीं समस्तसिद्धिदायिनीमपूर्वरूपविग्रहां
सरस्वतीं भवार्तिहाम् ॥ ५ ॥ शुचीन्दुसूर्यलोचनां शुचीन्दुसू-

र्यविग्रहां शुचीन्दुसूर्यसङ्गमस्वभावशालिनीं शुभाम् । पदद्वयानु-
 कम्पितस्वशक्तिचक्रसेवितां परेशशक्तिमुत्तमां भजे त्रिलोकसु-
 न्दरीम् ॥ ६ ॥ महामहेश्वरी जगद्विसर्गसुस्थितिक्षयस्वतन्त्रता
 शरीरिणी बभूव या महेशितुः । द्विपत्रितादिभेदतो लतायमा-
 नविग्रहा त्रयीश्वरी सदा तु सा जगज्जयाय जायताम् ॥ ७ ॥
 नमामि तन्मुखारविन्दपञ्चकं मलापहं गलैकनालकं सदावि-
 कासि भक्तिसम्भवम् । स्वभक्तहंससेवितं शुचीन्दुपद्मबन्धवः
 प्रतीकभूतविग्रहा गता हि यत्र पञ्चताम् ॥ ८ ॥ भवार्णवेऽति-
 दुःसहस्रराधिदिग्धमानसं षड्भूमिनित्यपीडितं जनं दिधीर्षुमा-
 नसा । श्रुतिध्वनिस्फुरन्मुखारविन्दभूसुरैः सदा त्रिसन्ध्यमी-
 श्वरी नुताऽस्तु सा सुखप्रदा हि नः ॥ ९ ॥ त्रयीप्रसूः स्वदृ-
 ष्टिपातधूतभक्तकल्मषा समैर्जनैर्नुता मुदा स्ववर्णधर्मभेदतः ।
 निलिम्पनिम्नगामिपेण पादधौतजं जलं यदीयमागतं क्षितिं
 तनोतु नः शिवं तु सा ॥ १० ॥ स्वदम्भवञ्चिताखिलं कुभो-
 गसक्तमानसं सदाऽशुचिं कुमार्गगं शठं च शङ्कसे यदि । कथं
 स्वपादचिन्तनोत्थवैभवं नहीश्वरि ! यतोऽङ्घ्रिचिन्तकं दयादृशे-
 क्षसे न मादृशम् ॥ ११ ॥ अनेकदोषदूषितेष्वनिर्विवेचना
 सती स्वतन्त्रशक्तिरीश्वरी भवाघनाशकारिणी । कृपामयीं दृशं
 विधाय सा स्वभक्तिपात्रितं स्वपत्कजे मधुव्रतं करोतु मामह-
 निशम् ॥ १२ ॥ त्रिसन्ध्यमिष्टदैवतं सुकेशवास्यजं स्तवं स्मरन्
 हृदीद्धभावनो विधाय वेदमातरम् । विधूय पापसंचयं वितीर्य
 कीर्तिमुत्तमामिह तमुत्र कैवलं पदं स याति निर्भयम् ॥ १३ ॥
 इति श्रीमहागायत्रीलीलास्तुतिः ॥

अथ गौरीस्तुतिः ॥

ॐ लीलारब्धस्थापितलुप्ताखिललोकां लोकातीतैर्योगिभिर-
 न्तर्हृदि मृग्याम् । बालादित्यश्रेणिसमानद्युतिपुञ्जां गौरीम-
 म्बामम्बुरुहाक्षीमहमीडे ॥ १ ॥ आशापाशक्लेशविनाशं विद-
 धानां पादाम्भोजध्यानपराणां पुरुषाणाम् । ईशीमीशाङ्गार्ध-
 हरां तां तनुमध्यां गौरीमम्बा० ॥ २ ॥ प्रत्याहारध्यानसमा-
 धिस्थितिभाजां नित्यं चित्ते निर्वृतिकाष्ठां कलयन्तीम् । सत्य-
 ज्ञानानन्दमयीं तां तडिदाभां गौरी० ॥ ३ ॥ चन्द्रापीडान-
 न्दितमन्दस्मितवक्त्रां चन्द्रापीडालङ्कृतलोलालकभाराम् । इन्द्रो-
 पेन्द्राद्यर्चितपादाम्बुजयुग्मां गौरी० ॥ ४ ॥ नानाकारैः
 शक्तिकदम्बैर्भुवनानि व्याप्य स्वैरं क्रीडति यासौ स्वयमेका ।
 कल्याणीं तां कल्पलतामानतिभाजां गौरी० ॥ ५ ॥ मूलाधारा-
 दुत्थितवन्तीं विधिरन्ध्रं सौरं चान्द्रं धाम विहाय ज्वलिताङ्गीम् ।
 स्थूलां सूक्ष्मां सूक्ष्मतरां तामभिवन्धां गौरी० ॥ ६ ॥ आदि-
 क्षान्तामक्षरमूर्त्या विलसन्तीं भूते भूते भूतकदम्बं प्रसवित्रीम् ।
 शब्दब्रह्मानन्दमयीं तामभिरामां गौरी० ॥ ७ ॥ यस्याः कुक्षौ
 लीनमखण्डं जगदण्डं भूयो भूयः प्रादुरभूदक्षतमेव । भर्त्रा
 सार्धं तां स्फटिकाद्रौ विहरन्तीं गौरी० ॥ ८ ॥ यस्यामेत-
 त्प्रोतमशेषं मणिमाला सूत्रे यद्वत्कापि चरं चाप्यचरं च ।
 तामध्यात्मज्ञानपदव्या गमनीयां गौरी० ॥ ९ ॥ नित्यः
 सत्यो निष्कल एको जगदीशः साक्षी यस्याः सर्गविधौ संह-
 रणे च । विश्वत्राणक्रीडनशीलां शिवपत्नीं गौरीम० ॥ १० ॥
 प्रातःकाले भावविशुद्धिं विदधानो भक्त्या नित्यं जल्पति

गौरीदशकं यः । वाचां सिद्धिं सम्पत्तिमुच्चैः शिवभक्तिं तस्या-
वश्यं पर्वतपुत्री विदधाति ॥ ११ ॥ इति गौरीस्तुतिः ॥

अथ मुकुन्दमालास्तुतिः ॥

ॐ वन्दे मुकुन्दमरविन्ददलायताक्षं कुन्देन्दुशङ्खदशनं शिशु-
गोपवेशम् । इन्द्रादिदेवगणवन्दितपादपीठं वृन्दावनालयमहं
वसुदेवसुनुम् ॥ १ ॥ श्रीवल्लभेति वरदेति दयापरेति भक्तप्रि-
येति भवलुण्ठनकोविदेति । नाथेति नागशयनेति जगन्निवासे-
त्यालापिनं प्रतिदिनं कुरु मां मुकुन्द ॥ २ ॥ जयतु जयतु
देवो देवकीनन्दनोयं जयतु जयतु कृष्णो वृष्णिवंशप्रदीपः ।
जयतु जयतु मेघश्यामलः कोमलाङ्गो जयतु जयतु पृथ्वीभार-
नाशो मुकुन्दः ॥ ३ ॥ मुकुन्द मूर्ध्ना प्रणिपत्य याचे भवन्तमे-
कान्तमियन्तमर्थम् । अविस्मृतिस्त्वचरणारविन्दे भवेभवे मेस्तु
भवत्प्रसादात् ॥ ४ ॥ श्रीमुकुन्दपदाम्भोजमधुनः परमाद्भु-
तम् । यत्पायिनो न मुह्यन्ति मुह्यन्ति यदपायिनः ॥ ५ ॥
नाहं वन्दे तव चरणयोर्द्वन्द्वमद्वन्द्वहेतोः कुम्भीपाकं गुरुमपि
हरे तारकं नापनेतुम् । रम्यारामामृदुतनुलतानन्दने नापि
रन्तुं भावेभावे हृदयभवने भावयेयं भवन्तम् ॥ ६ ॥ नास्या
धर्मे न वसुनिचये नैव कामोपभोगे यद्यद्भव्यं भवतु भगवन्पू-
र्वकर्मानुरूपम् । एतत्प्रार्थ्यं मम बहुमतं जन्मजन्मान्तरेपि
लत्पादाम्भोरुहयुगगता निश्चला भक्तिरस्तु ॥ ७ ॥ दिवि वा
भुवि वा ममास्तु वासो नरके वा नरकान्तक प्रकामम् । अव-
धीरितशारदारविन्दौ चरणौ ते मरणेपि चिन्तयामि ॥ ८ ॥

सरसिजनयने सशङ्खचक्रे मुरभिदि मां विरमेह चित्त रन्तुम् ।
 सुखतरमपरं न जातु जाने हरिचरणस्तरणामृतेन तुल्यम् ॥९॥
 माभैर्मन्दमनो विचिन्त्य बहुधा यामीश्विरं यातना नामी नः
 प्रभवन्ति पापरिपवः स्वामी ननु श्रीधरः । आलस्यं व्यपनीय
 भक्तिसुलभं ध्यायस्व नारायणं लोकस्य व्यसनापनोदनकरो
 दासस्य किं न क्षमः ॥ १० ॥ भवजलधिगगाधं दुस्तरं निस्त-
 रेयं कथमहमिति चेतो मासगाः कातरत्वम् । सरसिजदृशि
 देवे तावकी भक्तिरेका नरकभिदि निषण्णा तारयिष्यत्यवश्यम्
 ॥ ११ ॥ तृष्णातोये मदनपवनोद्धृतमोहोर्मिमाले दारावर्ते तन-
 यसहजग्राहसङ्घाकुले च । संसाराख्ये महति जलधौ मज्जतां
 नस्त्रिधामन् पादाम्भोजे वरद भवतो भक्तिनावे प्रसीद ॥१२॥
 पृथ्वी रेणुरणुः पयांसि कणिकाः फल्गुः स्फुलिङ्गो लघुस्तेजो
 निःश्वसनं मरुत्तनुतरं रन्ध्रं सुसूक्ष्मं नभः । क्षुद्रा रुद्रपितामहप्र-
 भृतयः कीटाः समस्ताः सुरा दृष्टे यत्र स तावको विजयते भूमा-
 वधूतावधिः ॥ १३ ॥ आम्नायाभ्यसितान्यरण्यरुदितं कृच्छ्रवता-
 न्यन्वहं मेघच्छेदफलानि पूर्वविधयः सर्वं हुतं भस्मनि । तीर्था-
 नामवगाहनानि च गजस्नानं विना यत्पदद्वन्द्वाम्भोरुहसंस्तुतिं
 विजयते देवः स नारायणः ॥ १४ ॥ भवजलधिगतानां द्वन्द्व-
 वाताहतानां सुतदुहितृकलत्राणभारावृतानाम् । विषमविषय-
 तोये मज्जतामप्लवानां भवति शरणमेको विष्णुपोतो नराणाम्
 ॥१५॥ रजसि निपतितानां मोहजालावृतानां जननमरणधूली-
 दुर्गतिं सङ्गतानाम् । शरणमशरणानामेक एवातुराणां कुशलपथि
 नियोक्ता चक्रपाणिर्नराणाम् ॥ १६ ॥ अपराधसहस्रसङ्कुलं

पतितं भीमभवार्णवोदरे । अगतिं शरणागतं हरे कृपया केवल-
 मात्मसात्कुरु ॥ १७ ॥ यच्चिन्तितं च मनसा वचसा यदुक्तं
 चक्षुःकरश्रवणपादविचेष्टितं च । यद्यन्निशासु दिवसेषु कृतं मयैव
 तत्तज्जनार्दन तवार्चनमेव भूयात् ॥ १८ ॥ मा मे स्त्रीत्वं मा
 च मे दासभावो मा मूर्खत्वं मा कुदेशेषु जन्म । मिथ्यादृ-
 ष्टिर्मा च मे स्यात्कदाचिज्जातौ जातौ विष्णुभक्तौ भवामि
 ॥ १९ ॥ आनन्द गोविन्द मुकुन्द राम नारायणानन्त निरा-
 मयेति । वक्तुं समर्थोऽपि न वक्ति कश्चिदहो जनानां व्यसनानि
 मोक्षे ॥ २० ॥ क्षीरसागरतरङ्गशीकरासारतारकितचारुमूर्तये ।
 भोगिभोगशयनीयशायिने माधवाय मधुविद्विषे नमः ॥ २१ ॥
 क्षीरसारमपनीय शङ्कया स्वीकृतं यदि पलायनं त्वया । मानसे
 मम नितान्ततामसे नन्दनन्दन कुतो न लीयसे ॥ २२ ॥
 वात्सल्यादभयप्रदानसमयादार्तातिनिर्वापणादौदार्यादघशोष-
 णादगणितश्रेयःपदप्रापणात् । सेव्यः श्रीपतिरेव सर्वजग-
 तामेकान्ततः साक्षिणः प्रह्लादश्च विभीषणश्च करिराट्पाश्चा-
 ल्यहल्या ध्रुवः ॥ २३ ॥ नाथे श्रीपुरुषोत्तमे त्रिजगतामेका-
 धिपे चेतसा सेव्ये स्वस्य पदस्य दातरि परे नारायणे तिष्ठति ।
 यं कंचित्पुरुषाधमं कतिपयग्रामेशमल्पार्थदं सेवायै मृगयामहे
 नरमहो मूढा वराका वयम् ॥ २४ ॥ हे लोकाः ! शृणुत प्रसू-
 तिमरणव्याधेश्चिकित्सामिमां योगज्ञाः समुदाहरन्ति मुनयो यां
 याज्ञवल्क्यादयः । अन्तर्ज्योतिरमेयमेकममृतं कृष्णारुणमापीयतां
 तत्पीतं परमौषधं वितनुते निर्वाणमात्यंतिकम् ॥ २५ ॥ वद्धेना-
 ज्जलिना नतेन शिरसा गात्रैः सरोमोद्गमैः कण्ठेन स्वरगद्गदेन

नयनोद्गीर्णेन वाष्पाम्बुना । नित्यं त्वच्चरणारविन्दयुगलध्या-
 नामृतास्वादिनामस्नाकं सरसीरुहाक्ष ! सततं सम्पद्यतां
 जीवितम् ॥ २६ ॥ तत्त्वं ब्रुवानाणि परं परस्मादहो क्षरन्तीव
 सुधां पदानि । आवर्तय प्राञ्जलिरस्मि जिह्वे नामानि नाराय-
 णगोचराणि ॥ २७ ॥ इदं शरीरं परिणामपेशलं पतत्यवश्यं
 श्लथसन्धिजर्जरम् । किमौषधैः क्लिश्यसि मूढ दुर्मते ! निरा-
 मयं कृष्णरसायनं पिव ॥ २८ ॥ श्रीमन्नाम प्रोच्य नारायणा-
 ख्यं के न प्राप्ता वाञ्छितं पापिनोपि । हा नः पूर्वं वाक्
 प्रवृत्ता न तस्मिंस्तेन प्राप्तं गर्भवासादिदुःखम् ॥ २९ ॥ माद्राक्षं
 क्षीणपुण्यान् क्षणमपि भवतो भक्तिहीनान्पदाब्जे माश्रौषं
 श्राव्यवद्धं तव चरितमपास्यान्यदाख्यानजातम् । मास्प्राक्षं
 माधव त्वामपि भुवनपतिं चेतसापह्वानं माभूवं त्वत्सपर्या-
 व्यतिकररहितो जन्मजन्मान्तरेपि ॥ ३० ॥ मदन परिहर
 स्थितिं मदीये मनसि मुकुन्दपदारविन्दधाम्नि । हरनयनकृशा-
 नुना कृशोसि स्मरसि न चक्रपराक्रमं मुरारे ॥ ३१ ॥ दारा
 वाराकरवरसुता तेऽङ्गजोयं विरिञ्चिः स्तोता वेदस्तव सुरगणो
 भृत्यवर्गः प्रसादः । मुक्तिर्मध्ये जगदविकलं तावकी देवकीयं
 माता मित्रं बलरिपुसुतस्तत्त्वतो न्यन्न जाने ॥ ३२ ॥ जिह्वे
 कीर्तय केशवं मुररिपुं चेतो भज श्रीधरं पाणिद्वन्द्व समर्चया-
 च्युतकथाः श्रोत्रद्वय त्वं शृणु । कृष्णं लोकय लोचनद्वय हरे-
 र्गच्छाद्वियुग्मालयं जिघ्र घ्राण मुकुन्दपादतुलसीं मूर्धन्नमाधोक्ष-
 जम् ॥ ३३ ॥ यत्कृष्णप्रणिपातधूलिधवलं तद्वै शिरः स्याच्छुभं ते
 नेत्रे तमसोज्झिते सुरुचिरे याभ्यां हरिर्दृश्यते । सा बुद्धिर्नियमै-

र्यमैश्च विमला या माधवध्यायिनी सा जिह्वामृतवर्षिणी प्रतिपदं
 या स्तौति नारायणम् ॥ ३४ ॥ भक्तद्वेषभुजङ्गगारुडमणिस्रैलो-
 क्यरक्षामणिर्गोपीलोचनचातकाम्बुदमणिः सौन्दर्यमुद्रामणिः ।
 श्रीकान्तामणि-रुक्मिणीधनकुचद्वन्द्वैकभूषामणिः श्रेयो ध्येयशि-
 खामणिर्दिशतु नो गोपालचूडामणिः ॥ ३५ ॥ शत्रुच्छेदैकमन्त्रं
 सकलमुपनिषद्वाक्यसम्पूज्यमन्त्रं संसारोत्तारमन्त्रं समुदिततमसां
 सङ्गनिर्याणमन्त्रम् । सर्वैश्वर्यैकमन्त्रं व्यसनभुजगसन्दष्टसन्त्राणमन्त्रं
 जिह्वे श्रीकृष्णमन्त्रं जप जप सततं जन्मसाफल्यमन्त्रम् ॥ ३६ ॥
 व्यामोहोदलनौषधं मुनिमनोवृत्तिप्रवृत्त्यौषधं दैत्यानर्थकरौषधं
 त्रिभुवने सञ्जीवनैकौषधम् । भक्तात्तिप्रशमौषधं भवभयप्रध्वंसि
 दिव्यौषधं श्रेयःप्राप्तिकरौषधं पिव मनः श्रीकृष्णनामौषधम्
 ॥ ३७ ॥ आश्चर्यमेतद्धि मनुष्यलोके सुधां परित्यज्य विषं
 पिवन्ति । नामानि नारायणगोचराणि त्यक्तान्यवाचः कुहकाः
 पठन्ति ॥ ३८ ॥ लाटी नेत्रपुटी पयोधरघटी क्रीडाकुटी दो-
 स्तटी पाटीरदुमवर्णनेन कविभिर्मूढैर्दिनं नीयते । गोविन्देति
 जनार्दनेति जगतांनाथेति कृष्णेति च व्याहारैः समयस्तदैक-
 मनसां पुंसां परिक्रामति ॥ ३९ ॥ अयाच्यमक्रेयमयातयाम-
 मऽयाच्यमऽक्षय्यमदुर्भरं मे । अस्त्येव पाथेयमतिप्रयाणे श्रीकृ-
 ण्णनामामृतभागधेयम् ॥ ४० ॥ यस्य प्रियौ श्रुतिधरौ रविलोक-
 गीतौ मित्रे द्विजन्मपरिवारशिवावभूताम् । तेनाम्बुजाक्ष चरणा-
 म्बुजपट्टपदेन राज्ञा कृता स्तुतिरियं कुलशेखरेण ॥ ४ ॥

इति श्रीकुलशेखरराज्ञा कृता मुकुन्दमालास्तुतिः ॥

समाप्तमिदं पुस्तकम् ॥